

Oğuz Karayemiş

Spinoza'da Ortaklığın İnşası

Spinoza'nın Politika Felsefesinde Duygu/Akıl Gerilimi

anafor

SPİNOZA'DA ORTAKLIĞIN İNŞASI

**Spinoza'nın Politika Felsefesinde Duygu/Akıl
Gerilimi**

Oğuz Karayemiş

anafor

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	5
TEŞEKKÜR	7
GİRİŞ	11
1. BÖLÜM: Spinoza Felsefesinin Antropolojisi	15
a. Ethica’nın Politik Antropolojisi.....	18
i. Duygu Nedir?	22
ii. Akıl Nedir?.....	24
b. Ethica’da Etik Açından Duygu ve Akıl.....	28
2. BÖLÜM: Spinoza’nın Politika Felsefesinde Duygu Ve Akıl ..	33
a. Sözleşme ve Egemenlik.....	34
b. Aklın Egemenliğinde Duygu	46
c. Sözleşmenin Ötesi.....	52
d. Metafizik, Antropoloji ve Demokrasi	57
SONUÇ: Antropolojiden Politikaya Duygu ve Akıl ilişkisi	65
KAYNAKÇA.....	72

KISALTMALAR

***Ethica* Kısaltmaları**

B: Bölüm

Ö: Önerme

ÖS: Önerme Sonucu

K: Kanıtlama

N: Not

T: Tanım

***Politik İnceleme* Kısaltmaları**

B: Bölüm

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı baştan sona okuyarak düzeltilmesine yardım eden ve ayrıca dostluğunu hiçbir durumda esirgemeyen Ahmet'e, gönderdiğim birkaç sayfanın birinden fazlasını bile okumayan Sercan'a, ben çalışırken evde gürültü yapmayan –en azından deneyen- Rukya'ya özel olarak teşekkür ederim.

Çalışmayı okuyarak, satır satır inceleyen, açıklştırılmasını sağlayan Aydın Müftüoğlu'na olan borcum, hakkında konuşulamayacak kadar çoktur.

Ayrıca çalışma sürüp gider ve beni sosyal yaşamdan görece soyutlarken, benim dolaylı da olsa kahrımı çeken, tez konum üzerine sorular soran, beni destekleyen tüm dostlarıma şükran borçluyum.

Ama en büyük şükranı, şu çalışmanın kiler dâhil bütün kitaplarımın parasını yürüttüğüm, beni desteklemekten ve yanımda olmaktan bir an bile olsun imtina etmemiş Anneme borçluyum.

Bu hepimizin ortak ürünüdür.

babam için

GİRİŞ

20. yüzyıl, büyük acıların, yıkımların ve hayal kırıklıklarının yüzyılı olmuştur. İki büyük savaş, soykırım, fütursuz bir üretim ve tüketim hırsı, doğanın hadsiz talanı sonucu meydana gelen büyük çevresel yıkımlar ve daha nice... Bütün bu korkunç tabloyu bir *golem* gibi tamamlayan otoriter-totaliter rejimler ve faşizmin yükselişi... Bu, tam anlamıyla katastrofik bir ortamdır.

Bütün bu kötülüğün kaynağının aranmaya başlanması çok gecikmez. Filozoflar, teorisyenler, entelektüeller giderek artan bir şekilde şu soruyu sormaya başlarlar: “Bu hale nasıl gelebildik?” Büyüyen ve kanlı ve kitlesel yıkımlarla kendini göstererek insanları dehşete düşüren kötülüğün kaynağı tespit edilmek zorundadır. Zira bu kötülükle mücadele etmek için, öncelikle onun tam olarak ne olduğu ve neden olduğu anlaşılmalı zorundadır. Teşhis çok gecikmez: Modernlik ve Modern Akıl sorgu koltuğuna oturtulur. *Frankfurt Okulu’ndan, post-yapısalcılığa* varan bir çizgide, modern rasyonalite adım adım eleştiri ve yapısökümün hedefi olur. “Modernlik bir zihniyet, dünyaya bir bakış ve bu bakışın yöntemleri, yaklaşımı ve epistemolojik araçları bakımından belli bir tarzda belirlenmiştir. Bu tarz, kendini evrenselci ve akılcı olarak tanımlar.”¹ Modernlik bir zihniyete, dünyaya bir bakışa gönderdiği ölçüde de, modernlik üzerine eleştirel düşünme,

¹ Tulin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, YKY, Ocak 2010, sf:7

başka bir zihniyetin, dünyaya *farklı* bir bakışın imkânının tesis edilmesini de gerektirecektir.

Postmodernizm, genellikle modern akılcılığı yıkıma uğratıp, geriye hiçbir şey bırakmamakla, herhangi yeni ve etkili bir *zihniyetin* oluşumuna imkân vermemekle suçlanmıştır.² Modernlikle eleştirel bir ilişkiyi korumakla birlikte, modernlikteki *öteki* imkânların araştırılmasının da gerekli olduğunu düşünen bazı başka *eleştirel* ve *yapısökümcü* akımlar ise, modernliğin bütüncül ve kapalı bir sistem olarak düşünülmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlar, modernitede, hâlihazırda baskı altına alınmış, susturulmuş dahi olsalar bu *yıkıcı* sonuçları gidermeye yönelik birçok başka imkân, kavram vs. barındırdığını söyleyeceklerdir.

Modern Akıl, *pathosu*, yani *duyguyu* ve *arzu*yu baskı altına almaya çalışmıştır. İnsanların bedensel yaşamlarını disipline ederek, onların zihinlerini elinde tutmak için sistematik politikalar geliştirmiştir. İnsanın, varlığının temel yanlarından birini ondan söküp alarak, uysallaştırarak onu sömürülebilir, denetim altında tutulabilir kılmak istemiştir. Ne yazık ki felsefe tarihi, *pathosa* ve dolayısıyla insani varoluşa karşı girişilen bu savaşta, bilerek veya bilmeyerek, otoriterliğin hizmetine girmeye, bir tür “karanlık işbirliği”ne eğilimli olmuştur. Platonculuk ile başlayan bir çizgide, modern felsefe geleneğini de içine alarak, akıl ile *duygu*, bilgelik ile *arzu* karşı karşıya getirilmiş, *ahlak* adına, *erdem* adına, insandan varoluşunun bir

² age, sf:7

parçasından kurtulması talep edilmiştir. Unutmamak gerekir ki, Modern Akıl'ın en karanlık dehlizleri olan toplama kapları, sadece "imha mekânları" değil, aynı zamanda en korkunç psikolojik deneylerin fütursuzca tutsaklar üzerinde uygulandığı "klinik mekânlar" da oldular. Üzerinde deney yapılan şey, insanın *çıplak yaşamı*, yani hakir görülen, itilen ve bastırılmak istenen *duygusal ve fizyolojik yaşamından* başka bir şey değildi.

İşte Spinoza'yı ayırksı hale getiren ve bu çalışmanın da ana problemini teşkil eden fark, Spinoza'nın *duygu* ve *akıl* ile ikisi arasındaki ve ikisiyle *politik toplum* arasındaki ilişkilere dair görüşleridir. Zira modernlik akıllı sorgulanamaz bir kesinlik halesiyle donatmış ve yukarıda da anlatıldığı gibi, en korkunç yöntemlerle *duygu* üzerinde hâkimiyet kazanmaya çalışmıştır. Oysa Spinoza, modernlerin çoğundan farklı olarak, bütün *rasyonalizmine* karşın, *duygu* ve *akla* dair tamamen farklı bir perspektif önermektedir. Bu perspektifin gereği, *duyguya* ve *bedene* hak ettikleri *epistemolojik, etik ve politik* statüyü geri iade etmekten başka bir şey değildir. Bu çalışmada sırasıyla, bu iki kavramın, antropolojik etik ve politik anlamlarına dair bir soruşturma yürütölmeye çalışılacaktır. Eğer bu çalışma, becerebildiği oranda bu problemi sergilemeyi ve insani problemlerin çözümü için, ardımızda bıraktığımız çağı saran *kötölüğün* bir daha oluşmaması için çabalayan insanlara, üzerine düşünmek için bir giriş sağlamayı başarırsa, işini yapmış sayılacaktır.

İzmir/Bornova

2014

1. BÖLÜM: Spinoza Felsefesinin Antropolojisi

Antonio Negri, Spinoza üzerine olan büyük çalışması *Yaban Kuraldışılık'a*, “Spinoza üzerine çalışmak demek, tarihteki bir oransızlığı, bir felsefe ve onun kökenlerini tanımlayan tarihsel diyalektik ve toplumsal ilişkiler arasındaki oransızlığı sorunsallaştırmak demektir.”³ diye başlar. Fakat Spinoza’nın yerleştiği sosyo-tarihsel bağlam ile Spinoza felsefesinin ufku arasındaki oransızlık, bizzat bu sosyo-tarihsel bağlamın, 17. yüzyıl Hollanda’sının, çağıyla arasındaki oransızlık tarafından çiftlenir.⁴ Bu oransızlığın temelinde, Hollanda’nın uluslaşma sürecinin hemen ertesinde yaşadığı muazzam bir ticari atılımla birlikte Avrupa’ya oranla göze batır bir şekilde ilerlemiş olan kapitalistleşmesi yatar.

Hollanda, 1565’te yaşanan “Geuzen İsyanı”ndan beri daimi bir savaş ve kriz halinde olmuştur.⁵ Gevşek bir şekilde bağlanmış bulunan eyaletlerden oluşan Hollanda, bu parçalı yapıyı korumak isteyenlerle ulus-devletin kurulmasını talep edenler arasında ve yine bu uluslaşmanın yönetici gücü olmak için çekişen (Orange hanedanı ve De Witt kardeşler nezdinde önderlerini bulacak olan) kiliseler, mezhepler ve partiler arasındaki irili ufaklı çatışmaların, devrimlerin ve karşı-

³ Antonio Negri, *Yaban Kuraldışılık: Spinoza Metafiziğinin ve Siyasetinin Gücü*, Otonom Yay., Çev: Eylem Canaslan, Ağustos 2005, İstanbul, sf:4

⁴ age, sf: 50, Negri, hem Hollanda, hem de Spinoza felsefesini nitelemek için “kuraldışılık” terimini kullanır.

⁵ Etienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom Yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, İstanbul, Sf: 2

devrimlerin toprağıydı. Şüphesiz Hollanda’da bu derece bir toplumsal hareketliliğin en önemli sebeplerinden biri, sömürgeci faaliyetlerle birlikte artan ticarileşmenin neticesi olarak merkantilist kapitalizmin gelişmesiydi. “Leiden, Zaandam ve Amsterdam, Avrupa’nın en büyük endüstri merkezlerinin arasındadır; ticaret ve korsancılık Vistula Nehri’nden, Kanada’dan Baharat Adaları’na kadar yayılmıştır. Kapitalist kâr düzeni, deniz üzerindeki birikimin vahşi macerası, ticaret ilişkilerinin ürettiği yapıcı fanteziler ve felsefeye çıkan şaşkınlık –hepsi de bir aradadır.”⁶

İşte bu gelişmekte olan kapitalist ilişkilerin doğurduğu Hollanda’nın yeni sınıfları, aynı zamanda, sürekli olarak işgal tehlikesi altında yaşayan bir toprağa da basıyordu ayaklarını. 1648 yılına kadar, İspanya Krallığı’nın işgali altında yaşamış bir eyaletler toplamıydı Hollanda. Bağımsızlık Savaşı’ndan sonra ise ulus-devletin gerekliliği ile yüzleşmek durumunda kaldı. İşte iç savaşların ana gerekçesi, kurulmasının gerekliliğini dayatan ulus-devletin hâkiminin kim olacağıydı.

Bu iç savaşlar ve istilalar dönemi boyunca, Spinoza’nın çalışmaları da toplumsallığın derin etkisine maruz kalır. Aristokrasiden monarşiye ve tersine geçişler, siyasi dengesizlikler boyunca, istikrarsızlık Hollanda’ya hâkim olur. Dolayısıyla, Spinoza’nın politika, *çokluk*, devlet, sivil toplum, duygular, akıl vs. üzerine metafizik, antropolojik, etik ve politik düşünüşüne, onun eserine renklerini, krizlerini ve problemlerini

⁶ A. Negri, age, sf:52

veren tam da içinde yaşadığı bu toplumsallıktır. Bu kriz yüklü toplumsal bağlam, Spinoza felsefesi için bir *yeryurd* oluşturur ve Spinoza felsefesi, bütün gücüyle ve krizleriyle, *yeryurdunun* fayları takip ederek orada serpilip gelişir.

Spinoza felsefesi, sistematik felsefe geleneğinin en bütünlüklü parçalarından birisidir. Spinoza, öncülü olan Platoncu gelenek gibi felsefe yapmayı, düşüncenin alanları olarak ayırt edilen politika, ontoloji, etik vs. gibi alanları bütünüyle kapsayan tek bir uğraş olarak görmüş, düşüncesinin bütünlüklü bir tarzda icra etmiştir.

Spinoza felsefesinin iki büyük doğrudan politik eserine, yani *Teolojik-Politik İnceleme* ile *Politik İnceleme*'ye referans olan ve sonuncusu filozofun ölümüyle tamamlanmadan kalmış bu iki eserin antropolojik temeli olarak işlev gören metin ise *Ethica*'dır. *Ethica*, gerçekten de, öfke, nefret, sevinç, arzu vs. gibi duygular ve beden ile zihnin kendilerine has duygulanma/düşünme tarzlarına dair yoğun bir araştırmayı içerir. Araştırmamanın amacı ise, duygu ve fikirlerin “etik bir yaşam” için, bir tür “sevinç etiği” olarak yeniden organize edilebilmesidir. Spinozacı felsefe, gerçekten de bir “sevinç etiği” olarak tanımlanabilir.⁷ Bu durumda da, politika felsefesinin temel amacı, insanın bu “etik yaşamını” hiçbir biçimde baskı altında kalmadan, kötü duyguların hâkim olmadığı bir toplumda yaşamak için yol göstermektir. Bu yüzden, *Ethica*'da içerilen

⁷ Gilles Deleuze, *Spinoza: Pratik Felsefe*, Norgunk Yay., Çev: Ulus Baker & Alber Nahum, Ocak 2005, sf:38

antropolojik inceleme ve ortaya koyulan tanımlar ile, politika felsefesi arasında çok sıkı bağlar olduğu görülmelidir. *Ethica*, daha çok ontolojik/etik bir kitap olarak okunmuşsa da, onda, iki büyük politik incelemeye bir tür giriş sağlayacak ve iki incelemenin politik ufkunu anlaşılır kılarken, onu temellendirecek antropolojik argümanlar içerilmektedir. Bu sebeple, belki de kronolojik sıraya göre değil de, *Ethica*'dan politik incelemelere doğru hareket etmek daha açıklayıcı olabilir.

a. *Ethica*'nın Politik Antropolojisi

Ethica, “Tanrı” bölümüyle başlar ve toplam beş bölüm boyunca, ontolojik, teolojik, antropolojik ve etik bir takım tezleri, aksiyomlardan sonuçlara hareket ederek, matematiksel olarak kanıtlayarak ilerler. *Ethica*'nın sonraki gelişimini anlamak açısından, en temel ve en önemli -Spinozacılığa anlamını veren- ontolojik önermesi, *tek tözün* var olduğu, evrende tüm tekil varlıkların, bu *tek tözün* kipleri olduğu, bu kiplerin ise, *tek tözün* sonsuz *sıfatlarını ifade* ettiğidir.⁸ Öyleki, her bir *varlık*, yani *tekil kip*, kendini sonsuz *sıfat* içinde *ifade eden* Tanrının tekil *ifadeleridir*. Bir *tekil kip* tekil özünde, hem kendi tekil

⁸ Gilles Deleuze, *Spinoze ve İfade Problemi*, Norgunk Yay., Çev: Alber Nahum, Ocak 2013, sf:15

varoluşunu, hem Tanrının bir *sıfatını*, hem de bizzat Tanrının kendisini ifade eder. *Tek töz*, Tanrıdır.⁹

Spinoza evreni, *tek tözün*, yani Tanrının kendini sonsuz *sıfatları -özleri-* boyunca sonsuz tekil varlıkta sonsuz biçimde *ifade* etmesi olarak kavrar. Her şey Tanrıdan, zorunlulukla çıkar.¹⁰ Spinoza için evrendeki her şey zorunlulukla meydana gelir. Her şey, Tanrının özünden dolaydır ve bu öz tarafından belirlenir. Bu evrende, özgür iradeye ve “belirlenimsizliğe” yer yoktur. Özgür irade “yanılsaması”, insanın bilinci yerinde olsa bile, kendini öyle veya böyle davranmaya iten nedenleri bilmediğinde oluşan bir yanılsamadır, gerçek nedenlerin bilgisinin eksikliğidir.¹¹

İnsan, kendi sınırlı varlığından dolayı, Tanrının *sıfatlarından* yalnızca ikisini, *düşünce* ve *uzam* sıfatını bilir. Çünkü tekil bir kip olarak insan, sadece *düşünce* ve *uzam* sıfatları altında var olur ve Tanrıyı yalnızca, kendi varlığı dâhilinde *düşünce* ve *uzam sıfatları* içinde ifade eder. Spinoza’nın çözdüğü sorun Descartes ile birlikte felsefenin gündemine girmiş olan “ruh/beden dualizmi” sorunudur. Bilindiği üzere, Descartes, ontolojisinde *düşünce* ile *uzam* olarak iki töz ayırt etmiş ve bu da, antropolojisinde, insanın iki ayrı tözsel gerçeklik olarak, *düşünen ruh* –res cogitans- ve *beden* –res ekstensa- olarak ayrılmasına yol açmıştı. Bu ise, ruh ile beden arasındaki ilişki

⁹ “Tanrıdan başka bir töz ne varolabilir ne de kavranabilir.” Spinoza, *Ethica*, Kabalcı Yay., çev: Çiğdem Dürüşken, Eylül 2011, sf:63, B1, Ö14

¹⁰ age, sf:79, B1, Ö16

¹¹ age, sf:333, B3, Ö2, N1

başta olmak üzere bir dizi probleme sebep olmuştu. Spinoza'ya göre, Descartes'ın ruh ile beden arasındaki ilişki sorunu için geliştirdiği fizyolojik cevap¹² problemi çözmeye sadece yetersiz değil, gülünçtür de.¹³ Spinoza'ya göre, ne düşüncenin tekil kipleri olan fikirler bedeni belirlemeye, ne de bedenin tekil duygulanışları fikirler oluşturmaya muktedir değildir. Beden zihni, zihin bedeni belirleyemez.

Spinoza'nın Kartezyen soruna dair çözümü ilk adımda ontolojik düzeydedir. Spinoza, Descartes'ın iki ayrı tözsel gerçeklik olarak ayırt ettiği *düşünce* ve *uzamı*, bir ve aynı *tek tözün*, iki farklı *ifadesi* olarak yeniden birleştirir.¹⁴ Buradan çıkan antropolojik sonuç ise, insanın *zihin* ve *bedeninin* iki ayrı tözsel gerçeklik değil, bir ve aynı *tözün*, iki ayrı *sıfatı* -düşünce ve uzam- içinde kendini ifade eden bir ve aynı *kipsel tekillik* olduğudur. Spinoza, bedenin duygulanışlarıyla, zihnin duygulanışları arasında hiçbir belirlenim ilişkisinin olmadığını ama bunun iki özerk düzlemde, *düşünce* ve *uzamda*, aynı anda gerçekleştiğini söyler.¹⁵ Örneğin bir insanla karşılaştığımızda, bedenimiz ve zihnimiz aynı anda bir duygulanım üretecek, -sevdiğimiz biriye, ilişkileri bizim ilişkilerimizle birleşerek *eyleme kudretimizi* artıran biriye *sevinç*; sevmediğimiz, ilişkileri bizim ilişkilerimizi sökerek *eyleme kudretimizi* azaltan biriye *keder*- üretecek, aynı anda ise, zihnimizde bu karşılaşmanın bu

¹² Ruhun beynin bir kısmında bulunduğu cevabı.

¹³ age, sf:327, B3, Ö2, N1

¹⁴ age, sf:39, B1, Ö5

¹⁵ age, sf:323, B3, Ö2

duyguyla aynı bir *fikri* oluşacaktır. *Fikirlerin düzeni* ile *bedenlerin (cisimlerin) düzeni* asla birbirine karışmayacaktır. Bu iki düzen, kendi tarzınca bir ve aynı *tek tözün sonsuz kipsel ifadeleri* olduğunca da asla birbirlerine aykırı düşmeyeceklerdir.¹⁶ Bu *paralelizm* Spinozacılığın en ayırt edici yanlarından biridir. Spinoza böylece daha ilk elde, “zihnin bedeni yönetmesi” üzerine kurulu baskın Platoncu felsefi gelenekten farklılaşır.

Spinozacı felsefeye rengini veren diğer ayırt edici ve ayrıksı tezleri Deleuze, “bilincin [düşünce yararına], değerlerin [iyiliğin ve kötülüğün, ‘iyi ve kötü’ yararına], tüm kederli tutkuların [sevinç yararına] kınanması”¹⁷ olarak tarif eder. Bu Spinozacılığın üç temel karakteristiğini oluşturur: *Materyalizm*, *İmmoralizm* ve *Ateizm*.¹⁸ Ayrıca Spinozacılık, son derece güçlü bir “beden fikri” geliştirir ve felsefenin temel ilgisini, akıl, bilinç vs. gibi temalardan, bedene kaydırır. Spinoza, bunca akıl, bilinç, ruh üzerine bunca düşünümün yanında hala bir bedenin neler yapabileceğini bilmediğimizi söyleyecektir.¹⁹ *Ethica*’nın ortasından itibaren, *tek töz*, yani Tanrı ile açılmış olan kitap, bir anda *bir bedenin neler yapabileceği* üzerine bir pratik incelemeye dönüşür. Spinoza, 3. bölüm boyunca, *keder*, *sevinç*, *nefret*, *öfke* gibi duyguları tanımlayacaktır. Biz de Spinoza’nın

¹⁶ age, sf:171-173, B2, Ö7 ve önerme sonucu

¹⁷ Gilles Deleuze, *Spinoza: Pratik Felsefe*, Norgunk Yay., Çev: Ulus Baker & Alber Nahum, Ocak 2005, sf:25 ve devamı.

¹⁸ age, sf:25

¹⁹ Spinoza, *Ethica*, Kabalcı Yay., çev: Çiğdem Dürüşken, Eylül 2011, sf:63, B3, Ö2, N1

beden üzerine araştırmalarını takip ederek, öncelikle *duyguyu* ele alacağız.

i. Duygu Nedir?

Duygunun tanımını anlamak için öncelikle, *bedenin* tanımını verelim. Bir *beden (cisim)*, duygulanma/etkilenme kapasitesidir. Duygu da, “bedenin etki gücünü çoğaltan ya da azaltan, bu güce yardımcı olan ya da onu engelleyen bedenin değişik halleri ve aynı zamanda [zihnin] bu haller hakkındaki fikirler[i]”²⁰dir. Duygu, hem bedenin bir hali (kipi/modusu) hem de zihnin bir fikri (yine kipi/modusu)dur. Bir duygu üreten bir karşılaşmada, bedenin duygulanışına zihnin etkilenişi eşlik eder -aynı anda- ve bu bizim *eyleme kudretimiz*de bir dalgalanmaya, bir yükselme veya alçalmaya sebep olur. İşte duygu, öncelikle bu dalgalanmanın ürettiği bir zihinsel fikir ve bedensel haldir. *Sevinç* ve *kederi* yukarıda tanımlamıştık. Örneğin *sevgi* “dış bir nedenin fikriyle beraber giden sevinçten başka bir şey değildir”; *nefret* “ise dış bir nedenin fikriyle beraber giden bir kederden başka bir şey değildir.”²¹ Kederli duygular (kederin kendisi, nefret, tiksinti, alay, korku, umutsuzluk, vicdan azabı, acıma, infial, kıskançlık, alçakgönüllülük, pişmanlık, iğrenme, utanç, yerinme, öfke, öç, zalimlik), bedenin ve zihnin *eyleme kudreti*ni azaltırlar. Kederli tutkular tarafından *eyleme kudreti*

²⁰ age, sf:317, B3, T3

²¹ age, sf:353, B3, Ö13, N1

doldurulmuş bir insanın zihni bulanıklaşır, bedeni atalete sürüklenir. Neşeli duygular ise, tam tersine *eyleme kudretini* artırarak, bedeni dinçleştirir, güçlendirir, zihni berraklaştırır.

Ethica'da insanın özü şu şekilde tanımlanır: *conatus* ve *arzu*. *Conatusu* Spinoza, her varlığın sahip olduğu, varolduğu müddetçe, kendi varlığını sürdürmeye yönelik sonsuz çaba²² olarak tanımlar. *Arzu* ise, insanın bilincine vardığı haliyle, *conatusa* dayalı kendi tekil eğilimidir.²³ Dolayısıyla, duygular tam da bu çabaya destek olmalarına veya olmamalarına bağlı olarak ayırt edilir ve tasnif edilirler. Fakat ne olursa olsun, duygu “ruhun edilgenliği olarak adlandırılır”, “bulanık bir fikirdir; zihin bu fikir aracılığıyla bedeninin ya da bedeninin bir kısmının varolma gücünün öncekinden daha fazla ya da daha az olduğunu doğrular ve zihin böyle bir fikre sahip olduğunda şunu değil de bunu düşünmeye yönelir.”²⁴ Yani duygular, aslında - hayal gücü tarafından üretilen imgelerden bile doğsalar-, insanın, nedenin kendisi olmadığı, dış bir fikre/cisme maruz kaldığı eylemlerin sonucu olarak oluşurlar. Bir duyguda, duyguyu oluşturan neden, dışsal bir nedendir ve *beden* ve *zihin* edilgendir. Duygu, insanın kendi doğasıyla değil, ancak dış bir cismin/bedenin doğasıyla açıklanabilir. Duygular, Spinoza'nın üç tür bilgi arasında yaptığı ayırmada, çoğunlukla birinci tür bilgi, yani hayal gücünün bilgisi ya da upuygun-olmayan (inadequat)

²² age, sf:339, B3, Ö6

²³ age, sf:343, B3, Ö9 ve Kanıtlama ile Not; ayrıca sf:469, Duyguların Tanımları, T1

²⁴ age, sf:507, B3, Duyguların Genel Tanımı

fikre tekabül ederler.²⁵ Edilgen duygularda insan, gerçek nedenlerin bilgisine ulaşamaz. Gerçek nedenlerin bilgisine ancak akıl ile ulaşılabilir. Biz de şimdi aklı ele alalım.

ii. Akıl Nedir?

Felsefe tarihi boyunca akıl temel yönlendirici ilke, insani yaşamın biçimlendiricisi ve doğrunun, iyinin, güzelin yargıcı olarak ele alınmıştır. Spinoza da, ilk bakışta bu rasyonalist gelenekten ayrılmaz görünür. O da diğer filozoflar gibi akı, ilkelerin, yasaların, yaşamı düzenlemenin yetisi olarak görür. Spinoza'ya göre:

“Akıl doğaya aykırı hiçbir şey talep etmez, tek talebi herkesin kendisini sevmesi, kendisine sahiden yararı dokunacak olanı araması, kendisini gerçek anlamda daha mükemmel seviyeye eriştirecek olan her şeyi arzulaması ve herkesin kayıtsız şartsız kendi varlığını elinden geldiğince korumaya çabalamasıdır... ..Dahası, erdem insanın kendi doğasının yasasına uygun hareket etmesinden başka bir şey olmadığından ve hiç kimse kendi doğasının yasaları dışında

²⁵ age, sf:263 vd., B2, Ö40, N2

varlığını korumaya çabalamadığından bundan çıkan ilk sonuca göre, erdemin temeli varlığını koruma çabasıdır ve insanın mutluluğu kendi varlığını koruyabilmesinden ibarettir.”²⁶

Yukarıdaki alıntının da gösterdiği gibi Spinozacı rasyonalizm, aklın “gerçek nedenlerin bilgisi” olarak tanımlanması ile birlikte düşünölmek zorundadır.²⁷ Akıl, doğası gereğı evreni zorunluluk içinde kavrar.²⁸ Oysaki salt duygularda kalındıkça, şeyler, ancak tesadüfi olarak kavranabilir. Zira zihinde, bir duygunun fikri oluştuğunda, zihin edilgen olduğu için, bu duygunun gerçek nedenini, o duyguya sebep olan cismin/bedenin veya fikrin zorunlu varlığını kavrayamaz. Zihin sadece dış bir varlığın etkisine maruz kalmış kendi varlığına dair bir fikre sahip olur. Bu yüzden, ona o duygunun hangi zorunlulukla oluştuğunun bilgisi, yani *gerçek neden*in bilgisi, kapalıdır. Spinoza, insanın *upuygun-olmayan fikir*lerden kaynaklanan hiçbir eyleminin erdemli olarak tanımlanamayacağını söyleyecektir.²⁹ Zira “insan için mutlak anlamda erdemli hareket etmek, sadece aklın kılavuzluğunda hareket etmek, yaşamak ve varlığımızı sürdürmek demektir.”³⁰ Ancak, *upuygun fikir*lerle, yani aklın kavradığı gerçek nedenlerin bilgisiyle yapılan eylemlerde, insan

²⁶ age, sf:559, B4, Ö18, N1

²⁷ age, sf:263 vd., B2, Ö40, N2

²⁸ age, sf:273, B2, Ö44

²⁹ age, sf:569, B4, Ö23 ve Kanıtlaması

³⁰ age, sf:569, B4, Ö24

gerçek anlamda *etkin* olabilir. Çünkü yalnızca bu eylemler, insanın kendi doğası ile açıklanabilirler. *Ethica*'nın etik perspektifi, *erdemli yaşamı* aklın yasaları, yani *upuygun fikirler* veya *gerçek nedenlerin bilgisi* uyarınca yaşamak olarak tanımlar. Buna göre, insan çoğunlukla kendini bir edilgenlik durumunda bulur. İnsanın yapması gereken şey, bilgisinin bulanık ve yetersiz olduğu, sürekli yanılsamalar içinde yaşadığı bu durumdan çıkmak için çabalayarak özgürleşmek ve *etkin bir yaşama* yönelmektir.³¹ Deleuze bu program ile ilişkisinde akli şöyle tanımlar:

“Bu nedenle Akıl, insanın akıllı olarak *doğmadığını* gösteren ve nasıl akıllı hale geldiğini gösteren iki şekilde tanımlanır [*Ethica*'da]: 1) İyi karşılaşmaları, yani bizle bileşen ve bize sevinçli tutkular (akılla uyuşan hisler) esinleyen kiplerle olan karşılaşmaları seçme ve örgütlemeye yönelik çaba; 2) Ortak kavramların, yani bu bileşime giren ilişkilerin algılanması ve anlaşılması; ki bu ilişkilerden hareketle bu kez etkin olan yeni hisler (akıldan *doğan* hisler) duyumsanacaktır.”³²

³¹ Gilles Deleuze, *Spinoza: Pratik Felsefe*, Norgunk Yay., Çev: Ulus Baker & Alber Nahum, Ocak 2005, sf:37 ve devamı.

³² *age*, sf:89, vurgular yazara ait.

Yukarıda da görüldüğü üzere Spinozacılık için akıl, insani yaşamı için temel önemdedir. Spinoza, akla o kadar büyük ve etkili bir rol verir ki, “aklın kılavuzluğunda yaşadığınca” insanların “zorunlu olarak doğal bir uyum içinde” olacağını³³, ve insan için hiçbir şeyin, “aklın kılavuzluğunda yaşayan başka bir insandan daha yararlı” olmayacağını³⁴ söyler. Akıl, bir *sevinçli bir duygu* oluştuğunda, onun *ortak kavramını* yani, iki *bedende* (cisimde) ortak olanı, yani o duygunun oluşmasının *gerçek nedenini* bilmeye eğilim kazanır. Aslen *edilgen* olan duygu, bu sayede *edilgen* olmaktan çıkar.³⁵ Zihin, akıl sayesinde, *duygulardan* yola çıkarak, şeylerdeki zorunluluğu kavradıkça, duygulara hâkim olmaya başlar, yani ruhu giderek daha az dış etkenlere maruz kalarak, daha az dalgalanır, daha fazla kendi eylemlerinin nedeni haline gelir.³⁶ Deleuze der ki:

“Akıl, oluşumu içerisinde, karşılaşmaları, algılanan uyuşum ve uyuşmazlıklara bağlı olarak örgütlenme çabasıdır. Akıl tam da kendi etkinliği içinde, ortak kavramları kavrama, dolayısıyla da uyuşumları ve uyuşmazlıkları zihinsel olarak anlama çabasıdır. Bir ortak kavram oluşturduğumuzda, ruhumuzun “aklı

³³ Spinoza, *Ethica*, Kabalcı Yay., çev: Çiğdem Dürüşken, Eylül 2011, sf:539, B4, Ö35 ve kanıtlaması

³⁴ age, sf:591, B4, Ö35, ÖS1

³⁵ age, sf:721, B5, Ö3

³⁶ age, sf:729, B5, Ö6 ve Kanıtlaması

kullandığı” söylenir: Eyleme ya da anlama gücümüze sahip olma noktasına gelmekte, böylece akıllı varlıklara *dönüşmekteyiz*.”³⁷

Yukarıda ifade edilen çabanın devamında ise, Spinoza’nın *üçüncü tür bilgi* ya da *sezgisel bilgi* dediği bilgi türü yer alır. “[A]ma ebedi özlerle ilgili olan yalnızca üçüncü türdür: Tanrının özünün ve Tanrıda oldukları ve Tanrı tarafından kavrandıkları halleriyle tekil özlerin bilgisi.”³⁸ Bu bilgi türü, Tanrının veya *tek tözün*, her şeyin mutlak nedeni olarak bilgisinden kaynaklanır ve her bir *tekil kipsel* özü, Tanrının kavradığı şekliyle, yani *mutlak zorunluluğu içinden* kavramayı gerektirir. Bu tarz bilgi ile birlikte artık, *doğanın* yani Tanrının gerçek nedenselliğinin bilgisine erişiriz. Şimdi, *Ethica*’da kavrandığı haliyle, duygu ve aklın ilişkilerini analiz etmeye geçelim.

b. Ethica’da Etik Açından Duygu ve Akıl

Daha *Ethica*’da, duygu ve akıl kavramları tanımlanır tanımlanmaz, bunların etik bir yaşam için düzenlenmesi gündeme gelince karşımıza doğal hak kavramı çıkar. Zira *etik* bir yaşam ancak ve ancak insanlar arası ilişkiler içinde ortaya

³⁷ Gilles Deleuze, *Spinoze ve İfade Problemi*, Norgunk Yay., Çev: Alber Nahum, Ocak 2013, sf:282, vurgular bana ait.

³⁸ age, sf:306

çıkabilecek bir şey olduğu haliyle, insanın *neyi yapıp/neyi yapamayacağı* sorunu gündeme girmek zorundadır. Spinoza, insanların aklın kılavuzluğunda yaşamaları halinde, başkalarına zarar vermeden yararlanabilecekleri doğal hakkı şöyle tanımlar:

“Her insan bir doğal hakla varolur, dolayısıyla her insan, üstün bir doğal hakla kendi doğasının zorunluluğundan kaynaklanan şeyleri yapar. Bu yüzden her insan en yüce doğal hakka göre neyin iyi, neyi kötü olduğuna karar verir, kendi yaradılışına göre kendi çıkarına en uygun olana bakar, kendi intikamını alır, sevdiğini korumaya, nefret ettiğini yok etmeye çalışır.”³⁹

Görüldüğü üzere, Spinoza eylem ile eylemin ilkesini birbirinden ayırmaz. Spinozacı etik, hiçbir aşkın ahlaki ilkenin dışarıdan tözsel bir yasa olarak insana “iyi ve kötü olanı” dayatmadığı, bilakis, *iyinin ve kötünün*, insanın *tekil kipsel özüne* göre, yani kendisiyle bileşen veya bu ilişkileri yok etmeye meyletmesine göre ayırt edilen, içkin bir etiktir. İyi ve kötü, aslında *sevinç* yaratan, yani bana faydalı olan -benim ilişkilerimle birleşerek *eyleme kudretimi* artıran- veya *keder* yaratan, yani bana zararlı olan -benim ilişkilerimi ayrıştırarak

³⁹ Spinoza, *Ethica*, Kabalcı Yay., çev: Çiğdem Dürüşken, Eylül 2011, sf:603, B4, Ö37, N2

eyleme kudretimi azaltan-, olarak tanımlanır.⁴⁰ Spinoza, akla uygun bir şekilde yaşandığında insanların çatışma yaşamayacağını söyler. Çatışmanın kökeninde, insanların çoğunlukla, gerçek nedenlerin bilgisine sahip olmayarak, hataya sürüklenmişlikleri, *edilgen duygular* tarafından istila edilmişlikleri vardır.⁴¹ Spinoza insanın doğuştan özgür ve akıllı olduğunu yadsır.⁴²

Deleuze, *Ethica* için “...iki kez yazılmış bir kitaptır... ..öteki seferde, yüreğin tüm öfkelerini ifade eden ve kınama ve özgürleşmeye ilişkin pratik tezleri ortaya koyan notların kesintili zincirinde...”⁴³ der. *Ethica*’nın ikinci yarısı, insanın *edilgen duyguların* veya *tutkular*dan özgürleşmesinin imkânı üzerine bir araştırmadır. Salt kendinde *duygu* insanlar arası çatışmaların, dolayısıyla *sivil toplumun*, dışarıdan belirlenmiş yasa olarak *iyi* ve *kötünün*, insanları *ortak iyiye* yöneltmek için başvurulacak *zorun* neden varolduğunun gerekçesini verir.⁴⁴ Spinoza, bunu işaret ederken, bir olumlamadan ziyade, bir tespitte bulunuyor gibidir. *Tutkularının esiri* olmuş insanın, kendi eylemlerinin *gerçek nedenlerine* vakıf olmayan insanın, bir dışsal otorite tarafından, onun için iyyinin olarak belirlenmesine müstahak olduğunu söyler gibidir. Dolayısıyla insan, doğal hakkından,

⁴⁰ age, sf:521, B4, T1 ve T2

⁴¹ age, sf:585, B4, Ö34

⁴² age, sf:673, B4, Ö68 ve Kanıtlaması ve Not.

⁴³ Gilles Deleuze, *Spinoza: Pratik Felsefe*, Norgunk Yay., Çev: Ulus Baker & Alber Nahum, Ocak 2005, sf:38

⁴⁴ Spinoza, *Ethica*, Kabalcı Yay., çev: Çiğdem Dürüşken, Eylül 2011, sf:607, B4, Ö37, N2

başkalarına zarar vermemek adına feragat etmelidir. Deleuze, Spinoza üzerine yazarken “Kederli ruhların desteklenmek ve yaygınlaşmak için bir despota ihtiyaçları olduğu gibi, despotun da başarıya ulaşmak için ruhların kederlenmesine ihtiyacı vardır.”⁴⁵ der. Deleuze’ün dikkatimizi çektiği yer, bütün *edilgenliğine* rağmen, *neşeli duygulardan*, üçüncü tür bilgiye, *ortak kavramlar* aracılığı ile bir geçiş olduğudur.⁴⁶ *Neşeli duyguları* üreten *sevinçli karşılaşmaları* örgütlemeye yönelik pratik bir çaba, insanın *etkinleşmeye* yaklaştıracaktır. *Neşeli duyguların*, karşılaştığımız cisim ile bedenimiz arasında verili bir ortaklık olmaksızın oluşamayacağı düşünülürse, *ortak kavram* bu ortaklığın fikrinin üretilmesinden başka bir şey değildir. İnsan bu sayede, *ortak kavramlardan*, üçüncü tür bilgiye geçebilecek şekilde giderek *akıllanarak*, *talihin rastgeleliğinden* ve *ruhunun dalgalanmasından* kurtularak, evrensel zorunluluğu, yani *doğanın gerçek işleyişini* keşfederek, *erdemli bir yaşama* erişecektir.⁴⁷

Toparlarsak, *Ethica*’da *duygu* ve *akıl* ilişkisinde, *duygu* insanın *edilgenliğine*, *akıl* ise onun etkinliğine gönderdikçe *akıl*, *duygunun* aleyhine öne çıkartılır. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta, *duygunun* mutlak ve tamamen *edilgen* olmadığı gibi, aynı zamanda *edilgen duyguların* da mutlak olarak, insanın

⁴⁵ Gilles Deleuze, *Spinoza: Pratik Felsefe*, Norgunk Yay., Çev: Ulus Baker & Alber Nahum, Ocak 2005, sf:34 vd.

⁴⁶ Gilles Deleuze, *Spinoza ve İfade Problemi*, Norgunk Yay., Çev: Alber Nahum, Ocak 2013, sf:274 vd.

⁴⁷ age, sf:323

özgürlüğü için kötü bir şey olmadığıdır. Öncelikle, *sevinçli duygular* insanın, *eyleme kudretini* artırarak onun *ortak kavramlar* üretmesine, yani *akıl* devreye girmesine imkân sağlarken, aynı şekilde akıl *ortak kavramlar* ürettikçe, *etkin duygular* da üretilmeye başlanmaktadır. En azından, *Ethica*'nın perspektifinden, *duygu* ve *akıl*, insanın iki durumuna gönderdikçe, biri diğerinden üstünken, aynı şekilde ve daha içsel ve incelikli bağlantılarla da *etkin bir yaşam*, yani *erdemli yaşam* için de birbirlerini tamamlarlar. Bu seviyede *gerilim*, iki *kavramsal kişilik*, *tutkuların insanı* ile *özgür insan* arasındaki *karşıtlıkta* ve birinden diğerine geçme imkânının sağlanması konusundadır.

2. BÖLÜM: Spinoza'nın Politika Felsefesinde Duygu Ve Akıl

Ethica'nın antropolojisinde, *duygu* ile *akıl*ın neliğini ve etik ve pratik açıdan anlamını analiz ettikten sonra, artık Spinoza felsefesinin politik eserlerinin, yani *Teolojik-Politik İnceleme* ile *Politik İnceleme*'nin perspektifinden *duygu* ile *akıl*ın nasıl ele alındığını ve Spinoza'nın deyimiyle, “politik topluluğun” işleyişinde nasıl bir yer tuttuğunu analiz etmeye geçilebilir. Bu noktadan itibaren, öncelikle *Teolojik-Politik İnceleme* ele alınacaktır.

Teolojik-Politik İnceleme, *Ethica*'nın ikinci bölümünün yazılmasını kesintiye uğratmıştır. Kronolojik olarak, *Ethica*'nın tam ortasındadır. Spinoza'yı bu metni yazmaya iten sebep, giriş bölümünde sunulan Hollanda tablosunda ifade edilmeye çalışılan koşulların ürettiği bir politik açmazda, Hollanda'da hoşgörülü ve akılcı bir cumhuriyet modeli sunan DeWitt kardeşlerin karşısında, “halkın Kalvenizm'e, Oranj Hanedanı'na, hoşgörüsüzlüğe ve savaş yanlısı söylemlere bağlılığını sürdürüyor olmasıdır.”⁴⁸ Dolayısıyla, *Teolojik-Politik İnceleme* boyunca, “kalabalıklar” gibi olumsuz çağrışımlar taşıyan bir şekilde Türkçeleştirilen “multitudo”nun⁴⁹, yani *çokluğun* aşağıda analiz edilecek olumsuz kavranışının temelinde, Deleuze'ün ifade ettiği bu “muamma”, yani *çokluğun* hurafeye,

⁴⁸ Gilles Deleuze, *Spinoza: Pratik Felsefe*, Norgunk Yay., Çev: Ulus Baker & Alber Nahum, Ocak 2005, sf:16

⁴⁹ Bknz: Çevirmenlerin önsüzü. Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, Dost yay., Çev: Celal Bâli Akal & Reyda Ergün, 2010, sf:34

baskıya, hoşgörüsüzlüğe olan bu eğilimi vardır.⁵⁰ Bu muammanın yarattığı sorunun giderilebilmesi için, *Teolojik-Politik İnceleme*’nin önerdiği çözümün ana unsurları olan *sözleşme* ve *egemenlik* kavramlarına bakalım.

a. Sözleşme ve Egemenlik

Spinoza eserin girişinde, Hollanda’nın o anki durumuna da atıf yaparak, kendi derdini şöyle özetleyecektir:

“Her insana yargıya varma ve Tanrıyı mizacına göre yüceltme konusunda tam bir bağımsızlık tanıyan ve özgürlükten daha değerli, daha hoş bir şey olmadığına inanılan bir devlette yaşamak gibi ender bir mutluluk bize nasib oldu. Bu nedenle, yalnızca söz konusu özgürlüğün dine bağlılığa ve devletin huzuruna zarar verilmeden tanınabildiğini değil, ama onun, devletin huzuru ve dine bağlılık yok edilmeden ortadan kaldırılamayacağını gösterirken, ne hoşla gitmeyecek ne de yararsız bir iş yaptığımı

⁵⁰ Gilles Deleuze, *Spinoza: Pratik Felsefe*, Norgunk Yay., Çev: Ulus Baker & Alber Nahum, Ocak 2005, sf:16

düşündüm. Bu incelemede kanıtlamak istediğim temel nokta budur.”⁵¹

İşte Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*’nin girişinde, bu incelemede kanıtlamayı amaç edindiği şeyin, her insanın kendi mizacınca, tarzınca yargıya varma ve Tanrıyı yüceltme, yani düşünme ve düşündüğünü ifade etme özgürlüğünün, dine bağlılık ve devletin huzuru ile, ikisinin bekası ile çatışmak şöyle dursun, uyuştuğu ve birbirini tamamladığı olduğunu bu sözlerle ifade eder. Bu yönelim, kitabın olumlu hedefidir. Çözölmek istenen sorun ise “doğaları gereği”, çoğunlukla *korku*, *umut*, *kin*, *öfke*⁵² vb. edilgen duyguların hâkimiyetinde yaşayan insanların, “hurafenin pençesine” düşmeleri ve bu yüzden her yola sürüklenebilir hale gelmeleridir. “Monarşik yönetimin en büyük sırrı ve tüm çıkarı, insanları aldatmakta ve onları dizginlemesi gereken korkuya din maskesi takmakta yatar.”⁵³ Çokluğu “yönetmek için, hurafeden daha etkili hiçbir şey yoktur” ve bu sayede çokluk, “sanki kurtuluşları için savaşıyormuşçasına, köleleşmek için savaşırlar.”⁵⁴

Daha eserin *Giriş* bölümü boyunca serimlenen tabloda, *hurafenin* kaynağında başta *korku* olmak üzere *edilgen duygular* keşfedilirken ve monarşinin kaynağında, insanın

⁵¹ Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, Dost yay., Çev: Celal Bâli Akal & Reyda Ergün, 2010, sf:46

⁵² age, sf:45

⁵³ age, sf:45

⁵⁴ age, sf:45

durumunun *hurafeye*, yani, edilgen duygulara yatkınlığı tespit edilirken, *demokratik cumhuriyet* ile *akıl* birleştirilmektedir. *Teolojik-Politik İnceleme*’nin perspektifinden, bu iki duruma dair epistemolojik sorunsal da, yalnızca itaat talep eden *vahyedilmiş bilgi* ile “evrensel insan anlığının” ulaşabileceği *doğal bilginin* birbirine hangi şekilde karıştırıldığı ve nasıl bu ayrımın silikleştirilerek kötüye kullanıldığı olacaktır.⁵⁵ Çünkü iki bilgi arasında “ortak olan hiçbir yan bulunmaz. Bunlardan her biri, diğerine aykırı düşmeden ve ona hizmet etmek zorunda kalmadan, kendi alanında hüküm sürer.”⁵⁶ Spinoza’ya göre:

“Kilise içinde böyle bir kötüye kullanma baş gösterir göstermez, kutsal görevleri çekip çevirmeye yönelik sınırsız bir arzu, en kötü yaratılışlı insanları pençesine aldı ve Tanrısal dini yayma sevgisi, hırsa ve iğrenç bir açgözlülüğe dönüştü; hatta tapınak bile yozlaşarak bir tiyatro olup çıktı; orada dinlenenler artık din bilginleri değil, hatiplerdi. Bunların tamamının arzu ettiği şey de, halkı bilgilendirmek yerine, önlerinde hayranlıkla diz çöktürmek, fikirlerini paylaşmayanlara herkesin önünde saldırmak,

⁵⁵ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:16

⁵⁶ Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, Dost yay., Çev: Celal Bâli Akal & Reyda Ergün, 2010, sf:49

yalnızca yeni ve alışılmamış şeyler öğretmekti.”⁵⁷

Yukarıdaki pasaj *çokluğun* gözünde dinin neye indirgendiğini ortaya koymaktadır. Oysa *Teolojik-Politik İnceleme*, bu yanılısamanın giderilmesi için uygun bir politik taktik oluşturmak ve bu taktikleri de güçlü bir felsefi düzlem kurarak temellendirmek çabasıdadır. Çünkü “mutlak monarşi yanlıları ve teologlar, gerçek dini ve felsefeyi nasıl tehdit ediyorlarsa, Cumhuriyet’i de aynı şekilde ve aynı nedenlerden ötürü tehdit etmektedirler.”⁵⁸ *Teolojik-Politik İnceleme*, gerçek dinin, demokrasinin ve felsefenin peşinde koştuğu ortak faydanın *özgürlük* olduğunu kanıtlamak için yazılmıştır.⁵⁹

Peki, ama gerçekten, *çokluk* neden kendi özgürlüğüyümü gibi, köleliği için savaşıyor? Aslında, yukarıda *Ethica*’nın antropolojisinde belli bir cevap saklıydı. Buna göre İnsanlar çoğunlukla sadece bulanık fikirlere sahip olabilmektedirler. Zira çoğunlukla *edilgen duyguların* etkisinde, salt *imgelemin* oluşturduğu upuygun-olmayan, yani doğanın veya Tanrının mutlak zorunlu düzeninin gerçek nedenselliğini kavrayamayan fikirlere sahip olmakla yetinmektedirler. Bir bakıma, *imgelemsel* fikirler, yani bulanık bilgiler üzerine inşa olunan *vahyedilmiş dinler* de, bu gerçekten hareketle, yani insanların

⁵⁷ age, sf:47

⁵⁸ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:16 vd.

⁵⁹ age, sf:17

kendi hallerine bırakılmaları halinde, çoğunlukla olguları, yani gerçekliği *doğal ışıkla* görememeleri gerçeğinden hareketle, insanları *erdemli yaşama* sevk etmek için itaat ve dine bağlılık talep ederler.⁶⁰ Spinoza, peygamberlerin “Tanrının vahyi hakkında kesin bilgiye ulaşamayacak olanlar, bu yüzden de ancak sıradan inançlarla ona sarılabilenler için vahyi getiren kişi” olduğunda ısrar eder.⁶¹ Peygamberin bilgisi de *doğal bilgi* ile yani, tüm insanların ortak olarak ulaşabileceği Tanrının ve evrenin zorunlu düzeninin bilgisi ile uyumludur.⁶² Spinoza her insanın doğal bilgiye kendi gücüyle ulaşabileceğini söyler. Fakat bu potansiyel, gerçekleşmez. Bunun gerekçesi yukarıda gösterilmişti. Peygamber asıl olarak, bu zorunlu düzene dair bir *akılsal bilgi* iletmez. “Peygamberlik yapmak için daha yetkin bir zihne değil, yalnızca daha güçlü bir hayal gücüne ihtiyaç vardır.”⁶³ Peygamber bilgisi, *imgelemseldir*. O evrenin zorunlu düzenini değil ama *erdemli bir yaşam pratiğini* öğretir ve öğrettiklerine *inanç* ve *itaat* talep eder. O *duygulara* hitap eder.⁶⁴ Çünkü “kesinlikle herkes itaat edebilir. Oysa insanlığın tamamıyla karşılaştırıldığında, pek az insan aklın yönetiminde erdemli alışkanlıklar kazanabilir.”⁶⁵

⁶⁰ Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, Dost yay., Çev: Celal Bâli Akal & Reyda Ergün, 2010, sf:220

⁶¹ age, sf:53

⁶² age, sf:54

⁶³ age, sf:59

⁶⁴ age, sf:128

⁶⁵ age, sf:229

Spinoza, *vahyedilmiş dinin, sıradan insanın* erdemli bir şekilde yaşaması için peygamberler tarafından *imgelemin* fikirlerince oluşturulmuş bir *inanç* ve *itaat* düzeni olduğunu gösterir. *Gerçek din*, yani evrenin zorunlu işleyişinin *doğal ışıık* altında, altında, yani insanın *anlama yetisi* tarafından üretilen *gerçek nedenlerinin* bilgisi ise, vahiyle çelişmediği gibi, *onu tamamlar*. *Felsefe yapmanın imkânı*, tam da bu ayırmda, *teoloji* ile *felsefe* arasındaki epistemolojik farkta temellenir. Yani, *imgelemin fikirleri* ve itaate götüren *edilgen duygular* ile, *anlama yetisinin*, *aklın* ürettiği *upuygun fikirler*, yani *ortak kavramlar* arasındaki fark, felsefenin teolojiden otonom bir etkinlik olarak imkânını tesis eder. Diğer yandan ise, *felsefe yapma özgürlüğü*, teoloji açısından, felsefenin bilgisinin bir ve aynı konuda *akısal* ve din ile uyumlu bir bilgi üretmesi gerçeğinde temellenir.⁶⁶

Teolojik-Politik İnceleme, 16. Bölümden itibaren, doğal hak, sivil hak, doğa durumu ve sivil durumu ele alır. Spinoza doğal hakkı, *doğanın* gücü, her şey üzerinde üstün bir gücü olan Tanrının gücü olduğunca, her bir birey, *Ethica*'daki ontoloji gereği, Tanrı veya Doğa'nın tekil bir ifadesi olduğu için, "her bir bireyin gücü altında olan her şey üzerinde"ki "sonsuz hakkı" olarak tanımlar.⁶⁷ İnsanın -ve gerçekte varolan her şeyin- hakkı, onun yapabileceğidir. Spinoza, *Ethica*'daki gibi, insanı *conatus*

⁶⁶ age, sf:230

⁶⁷ age, sf:231

ile tanımlayarak, gerçekte bu doğa hakkın, varlığını sürdürme arzusundan başka bir şey olmadığını gösterir.⁶⁸ Ona göre:

“Her varlık, doğanın yasalarına uyarak yaptığı her şeyi üstün bir hak uyarınca yapar. Çünkü doğa tarafından belirlendiği biçimde davranmaktadır ve başka türlü de davranamaz. Bu nedenle, insanların yalnızca doğanın hükümlerliği altında yaşadıkları göz önüne alındığı sürece, henüz akıldan ya da erdemli alışkanlıklardan yoksun olan yalnızca *[arzu]sunu* yasaları altında yaşar...”⁶⁹

Yukarıdaki pasaj göstermektedir ki, doğa durumunda, yani tekil varlığının sürekliliği koruma *doğal hakkına* sahip olduğu *doğal yaşamda*, temel yönlendiricisi, *arzudur*. Her insanın *doğal hakkı*, akılla değil, arzu ve bunu gerçekleştirmeyi mümkün kılacak güçle belirlenir.⁷⁰ Böylece hak ve güç eşitlenir. İnsan, *doğa durumunda*, ister *akılla* karar versin, isterse salt *duyguları* tarafından yönlendirilsin, kendisi için yararlı olanı⁷¹ talep etmeye ve gücü yettiğinde her tür şekilde, ister hileyle ister salt fiziksel kuvvetle ele geçirme hakkına sahiptir. Dolayısıyla,

⁶⁸ age, sf:231

⁶⁹ age, sf:231, vurgular bana ait, çeviri değiştirildi.

⁷⁰ age, sf:231

⁷¹ Ki bu, *conatus* ile ilişkili olarak tanımlanır.

doğanın düzeni hiçbir şeyi yasaklamaz.⁷² Dolayısıyla, Spinoza, *kötünün*, doğanın evrensel düzenince bir gerçekliğinin olmadığını, aklın *kötü* saydığı şeyleri, salt insanın kendi *doğası* uyarınca kötü olduğunu ifade eder.⁷³

Sözleşmenin koşulu, yani insanların *sözleşme* yapmaya iten koşullar, tam da bu *doğa durumunun* karakteristiklerinden ileri gelir. İnsanın gücü yettiğinde her şeyi yapmaya hakkı olduğu bir durumda, “akla kin ve öfkeden daha fazla itibar edilmediği sürece”, insanın güvenlik içinde ve korkudan uzak yaşayamaz. Oysa “aklınızın yasaları ve belirli buyrukları uyarınca yaşamak insanlar için çok daha yararlıdır ve bu kimselerin kuşku duymayacağı bir gerçektir.”⁷⁴ O halde, güven içinde korkudan uzak yaşayabilmek için, der Spinoza, “her birinin tabii olarak her şey üzerindeki hakkının kullanılmasını ve bu hakkın, artık her insanın gücü ve arzusu tarafından değil, topluca herkesin gücü ve iradesi tarafından belirlenmesini sağladılar.”⁷⁵ Sözleşme dört temel maddeden müteşekkildir: 1) Her şeyi aklın buyrukları uyarınca düzenlemek; 2) İnsana başkasına zarar verebilecek bir şeyi önerdiğince arzusunu dizginlemek; 3) Kendisine yapılmamasını istediği şeyi bir başkasına yapmamak ve son olarak 4) Başkasının hakkını kendi hakkı gibi savunmak.⁷⁶ Sözleşme ile, insan *doğal gücünü*, yani kendini koruma gücünü

⁷² age, sf:232

⁷³ age, sf:232

⁷⁴ age, sf:232

⁷⁵ age, sf:232

⁷⁶ age, sf:233

devrettiği oranda, doğal olarak *hakkını* da devreder.⁷⁷ Spinoza bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Öyleyse, doğal hakla çelişmeden, bir toplum oluşturabilmenin ve her türlü anlaşmayı kusursuz bir bağlılıkla her zaman koruyabilmenin yolu, her insanın tüm gücünü topluma devretmesidir. Böylece yalnızca toplum her şey üzerinde tabiatın üstün hakkına sahip olacaktır. Bir başka deyişle, ister özgürce ister ölüm cezası korkusuyla, her insanın itaat etmek zorunda olduğu üstün gücü elinde tutacaktır. Bu tür bir toplumun hakkına *demokrasi* denir. Öyleyse demokrasi şöyle tanımlanır: Gücü altındaki her şeye ilişkin üstün hakka sahip, evrensel insan birliği...”⁷⁸

Böylece demokrasi sorunu da gündeme gelmiş olur. Demokrasinin temel amacı, “arzunun saçmalıklarından kaçınmak ve insanları elden geldiğince aklın sınırlarında tutmak” olarak tanımlanır.⁷⁹ Uyruklar ise, egemenin

⁷⁷ age, sf:234

⁷⁸ age, sf:235

⁷⁹ age, sf:235, çeviri değiştirildi.

buyruklarını yerine getirmek ve onun hak olarak açıkladığı şeylerden başka hak tanımamak durumundadırlar.⁸⁰

Burada bu noktadan itibaren, *egemenin hakkı* mutlak olarak tanımlanır. Egemenin hakkı ve gücü *mutlak* olmalıdır.⁸¹ Fakat bu, uyruğu köle haline getirmez. Çünkü demokratik bir devlette, buyrulan bir eylemin hedefi, emri verenin değil, eylemi yapanın yararınadır. Öyleyse, “yasaların sağlıklı akla dayandırıldığı devlet en özgür devlettir. Çünkü böyle bir devlette insan istediği an özgür olabilir. Bir başka deyişle, aklın yönlendiriciliğinde gönlünce yaşayabilir.”⁸² Spinoza uyruğu, egemenin buyruğu ile, ortak yarara dolayısıyla kendi yarına yönelik olanı yapan olarak tanımlar.⁸³ İnsanın cahil doğduğu fakat sonradan aklını kullanmaya başladığı tespitinden⁸⁴ de temel alır şekilde, egemen bu noktada, *akılsallaştırıcı* ilke olarak belirir. Spinoza’nın her tür siyasal bütünün, en zorbasının bile korunmasını istemesindeki⁸⁵ gerekçe de budur. Zira siyasi bütün kaybolursa geriye iyi olan hiçbir şey kalmaz.⁸⁶

Fakat güç devri yine de mutlak değildir. Hiç kimse haklarını mutlak olarak devretmez.⁸⁷ “[i]nsanlar hiçbir zaman,

⁸⁰ age, sf:236

⁸¹ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:41

⁸² Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, Dost yay., Çev: Celal Bâli Akal & Reyda Ergün, 2010, sf:236

⁸³ age, sf:236

⁸⁴ age, sf:231

⁸⁵ age, sf:271

⁸⁶ age, sf:276

⁸⁷ age, sf:243

haklarından, o güç ve hakkı ele geçirenlerin onlardan artık korkmayacakları ölçüde vazgeçerek güçlerini bir başkasına devretmemişlerdir.”⁸⁸ Spinoza için, artık olarak kalan *güç*, kendi tarzınca akıl yürütme ve ifade etme özgürlüğüdür. Bu devredilirse (ya da gasp edilirse), insan, insan olmaktan çıkar ve köleleşir. O bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Her devlet bir hâkimiyet ve buna mukabil bir itaat tesis eder, yani bireyleri nesnel bir düzene *tabi kılar*. Ancak tebaanın durumu bir kölenin durumuyla özdeş değildir. Genelleştirilmiş bir kölelik, devlet değildir. Devlet kavramı aynı anda hem *imperium* hem de *respublica*’yı kapsar. Başka bir deyişle tebaa olma durumu *vatandaşlığı*, yani demokratik devletin tümüyle gerçekleştirilmesini sağlayan bir etkinliği (ve dolayısıyla bu etkinlikle orantılı olduğu ölçüde eşitliği varsayar.”⁸⁹

O halde insanın, özgür akıl yürütme ve fikirlerini ifade etme gücü/hakkı elinden alınamaz, daha doğrusu bunu almaya

⁸⁸ age, sf:243

⁸⁹ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:51, vurgular yazara ait

çalışmak politik topluluk için yıkıcı sonuçlar doğurabilir.⁹⁰ Spinoza böyle bir *politik topluluğu*, “en şiddetli politik topluluk” olarak adlandırır.⁹¹ Karşısında ise, “ılımlı politik topluluk” vardır ve amacı özgürlüktür: Spinoza’ya göre:

“Onun nihai amacı hükmetmek, insanlara korku salarak onları avucunun içinde tutmak ve bir başkasının hakkına tabi kılmak değildir. Tersine, devletin nihai amacı, elden geldiğince güvenlik altında yaşayabilmesi için, her insanı korkudan kurtarmaktır... ..Hayır diyorum: Devletin amacı insanları akıllı varlıklardan hayvanlara ya da otomatlara dönüştürmek değildir. Tersine bu amaç, zihinsel ve bedensel işlevlerini güvenlik içinde yerine getirmelerinden ibarettir. Bu amaç, insanların, kinle öfkeyle, hilekârca rekabete girmeden ve kötü niyetli bir çatışmaya sürüklenmeden, özgür aklı kullanmalarından başka bir şey değildir. Demek ki devletin gerçek amacı özgürlüktür.”⁹²

⁹⁰ Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, Dost yay., Çev: Celal Bâli Akal & Reyda Ergün, 2010, sf:283 vd.

⁹¹ age, sf:285

⁹² age, sf:285

b. Aklın Egemenliğinde Duygu

Bu noktada, serimlendiği kadarıyla, *doğa durumu*, *edilgen duygulara* teslim olmuş *arzunun* belirleyicisi olduğu bir durum iken, *sivil durum* sözleşme dolayımıyla, *gücün* ve *hakkın* -ister kolektif, ister bireysel- egemene devredildiği *aklın* devreye girdiği bir durumdur. Sözleşme, *Ethica*'daki pratik programda *ortak kavramların* etik olarak oynadığı rolü oynar ve insan kalabalığı veya *çokluk*, böylece *erdemli bir yaşama* yani, *akılsal bir yaşam* olduğu oranda, politik topluluğun yaşamına geçer. Balibar, *Teolojik-Politik İnceleme* üzerine yazarken, bu noktaya dikkat çeker ve akli pratik bir ilke haline getirenin, “bireysel güçlerin, sivil itaati yaratmak adına ‘bir araya getirilmesi’ ya da ‘bütün olarak aktarılması’” olduğunu söyler.⁹³

Demokratik devlette saçmalıktan, yani yönetim gücü *mutlak* olan *egemenin* saçma bir emir vermesinden daha az korkulması gerektiğini söylerken, Spinoza, neden olarak, demokrasinin temelini ve amacının insanların uyum ve barış içinde yaşamalarını temin edebilmek için, *arzunun* saçmalıklarından kaçınarak elden geldiğince aklın sınırlarında tutmak olduğunu belirtir.⁹⁴ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme* boyunca, *çokluğu*, çoğunlukla *duygularının*, yani *edilgen duygularının* kör

⁹³ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:50, vurgular yazara ait

⁹⁴ Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, Dost yay., Çev: Celal Bâli Akal & Reyda Ergün, 2010, sf:235 vd.

yönlendirmesine kapılmış olarak resmeder.⁹⁵ O yüzden, güvenilirmezdir *çokluk*. *Çokluğun*, kalabalık haline geldiği nokta, burasıdır.⁹⁶ Tam da bu yüzden, o, çoğunlukla özgürlüğü içinmişçesine köleliği adına savaşıır. *Egemen*, bu açıdan, *aklı* ifade eder. *Duyguların* karmaşası tarafından *edilgenleştirilmiş* ve *kör* arzusunun eline kapılıp gitmiş *çokluğu*, *sözleşme* aracılığıyla, örgütler. Fakat bu ifade birebir aklın çokluğu örgütlemesi değildir. Zira *egemen* mutlak olarak *akıl* değildir. Bu ifade, ne *egemenin* mutlak olarak *rasyonel* kararlar aldığını söyler⁹⁷, ne de *çokluğu* mutlak olarak düzenleyebileceğini. Bir yanıyla, *egemen*, itaati sağlamak için, *korku*, *umut*, *hayranlık*⁹⁸ gibi duyguları kullanarak, sahip olduğu araçlarla zihinleri kontrol edebilir.⁹⁹ Fakat *Ethica*'da, *edilgen duygular* olarak tanımlanan duyguların kötüye kullanılması üzerine kurulu olan bu *duygusal kontrol mekanizmasının* sınırları vardır ve bu sınırlar aşıldığı takdirde, bizzat bu *egemenin* edimleri *politik topluluğun* varoluşunu tehdit eder hale gelecektir.¹⁰⁰ Spinoza, hem bu imkânsızlığı, hem de bu çabanın olası kötü sonuçlarını şöyle ifade eder:

⁹⁵ age, sf:245

⁹⁶ age, sf:245

⁹⁷ Yukarıda da alıntıladığımız gibi, demokraside akıl dışı kararlar en az olmakla birlikte orada bile akıl dışı kararlar mümkündür. Bu tarz kararlar, monarşi ve tiranlıkta daha da çoğalma eğilimi taşır. Bknz: age,

⁹⁸ age, sf:244

⁹⁹ age, sf:245

¹⁰⁰ age, sf:288

“[Z]aten bütün insanların önceden buyrulmuş sınırlar içinde konuşmalarını sağlamak mümkün değildir. Tam tersine, ifade özgürlüklerinin ellerinden alınması için ne denli uğraşılsa, onlar o denli inatla direneceklerdir... ..Fikirler hakkında çıkarılan yasalar, ipten kazıktan kurtulmuş insanlara değil, özgür mizaçlı insanlara ilişkindir. Onlar, kötü insanları dizginlemekten çok, dürüst insanları tahrik eder. Siyasi bütün için büyük bir tehlike yaratmadan savunulmaları da mümkün değildir.”¹⁰¹

Yukarıda da görüldüğü üzere, en kötü *politik topluluk*, doğa durumunun şiddet ve korkusundan iyiyse de, *politik topluluğu* olabilecek en akılsal şekilde kurma çabası her zaman başarılı olmayabilir. Ne *egemen* ne de *politik topluluk* akıl ile özdeşleştirelemese de, yine de *akılsal bir yaşamın* imkânı, en *akıldışı* toplumda bile hala bir olanak olarak içerilmektedir.

Teolojik-Politik İnceleme’nin *akıl* ve *duygu* ilişkisi üzerine kavrayışı, *doğal durum*, *sözleşme* ve *sivil durum* öğretisinde somutlaşır. Bu incelemede, Spinozacı politika, *Ethica*’daki pratik perspektifi tamamlar bir biçimde, *edilgen duyguların* hâkimiyetinde *edilgen bir yaşamdan*, *etkin bir yaşama* yani *aklın hâkimiyetinde* bir yaşama *kolektif* geçişi sağlamak olarak

¹⁰¹ age, sf:288

tanımlanabilir. Daha doğrusu, *Teolojik-Politik İnceleme* boyunca açıklanan politika felsefesi, insanların erdemli bir şekilde yaşaması için, koşulların ve ortamın, yani *politik topluluğun* bir araştırmasıdır. *Erdemli yaşam*, *aklın* rehberliğinde bir yaşam demek olduğuna göre, insanların akıllarını kendi tarzlarınca kullanıp, kendi fikirlerini üretip, konuşabildikleri bir ortama ihtiyaç duyar. “İnsan cahil doğar” der Spinoza¹⁰², dolayısıyla, *egemen*, yani en mükemmel haliyle *demokratik cumhuriyetin kolektif egemeni*, insanın etik yolculuğunu, yani *edilgen duygulardan*, *aklın egemenliğine* doğru yolculuğunu mümkün kılacak, kolaylaştıracak ve yönlendirecek *politik ortamı* oluşturmakla yükümlüdür.¹⁰³

Egemenin, doğrudan doğruya *akıl* olarak tanımlanamamasının sebebi yine de, özsel olmaktan çok, ilinekseldir. En azından, *sivil durum* veya *politik topluluk* her şeye rağmen, insanın daha rasyonel bir durumuna tekabül eder. Yine *Ethica*’nın bireyler üzerinden pratik olarak gösterdiği gibi, *sivil durum*, *edilgen duygular* olan *korku*, *öfke*, *rekabet* gibi *kederli karşılaşmalardan* doğan duyguların yerine, *neşeli karşılaşmaların* örgütlenmesidir. Yani insanların, birbirlerine *doğal haklarına* dayanarak *güçleri* uyarınca zarar vermelerinin önüne geçilerek, *bir arada barış* ve *güvenlik* içinde yaşamalarının sağlanmasıdır. Egemenin kendisi değilse bile, koruduğu ve düzenlediği *politik topluluk* akılsaldır. Spinoza’nın

¹⁰² age, sf:231

¹⁰³ Teolojik-Politik İnceleme’nin son kısmında çıkardığı bilançoda, Spinoza bu “koşulları” da sergiler. Bknz: age, sf:291

sözleşmeye katılımı *yarar ilkesi* ile açıklamasının sebebi budur.¹⁰⁴ Birey, *sözleşme* yaparak *politik topluluğa* katılmasında, yani *doğal hakkını/gücünü*, *egemene* devretmesinde, kendi *foydasını* görür. Bu fayda, *conatus*tan, yani kendi yaşamını sürdürme çabasından başka bir şey değildir. *Sivil durum*, güvenlik içinde yaşam demektir. Spinoza'nın hangisi olursa olsun *politik topluluğun* korunması gerektiğini söylerken, altını çizdiği korunması gereken temel *iyi* tam da budur.¹⁰⁵

Ethica'daki *tutkuların insanı* ile *özgür insan* arasındaki etik gerilim, burada politik bir gerilime dönüşür. Bunun empirik tezahürü ise *çokluğun edilgen duygulara dayalı arzuları* ile *egemenin politik topluluğu sürdürme iradesidir*. Fakat ilk anda düşünülebileceği gibi, *çokluk*, *edilgen duygular* ile *egemen* ise *akıl* ile özdeşleştirildiği için oluşmaz bu karşıtlık. Bu meseleyi fazla basite indirmek olurdu. *Egemen* de, en az *çokluk* kadar *edilgen duygulara*, yani hırsına, iktidar *arzusuna* yenilebilir ve *zorbalaşabilir*. Dolayısıyla, gerçek *akılsallık*, *sözleşmedeki pratik akıl* olarak işlediği için gerilimin kutupları *sözleşme* ile *insan doğası* arasındadır. Başka bir deyişle, *sözleşmenin rasyonalitesi* ile *insanın edilgen duygulara* yenik düşmeye yatkınlığı arasındadır. Spinoza, *yasayı*, tam da bunun telafisi olarak düşünür.¹⁰⁶ *Demokrasi* bu noktada, bir *olumsuzluk* olarak beliren *insan doğasının* ya da daha tarihsel bir dille *insanlık*

¹⁰⁴ age, sf:234

¹⁰⁵ age, sf:276

¹⁰⁶ age, sf:110 vd.

*durumunun yarattığı tehdidi, yani sözleşmenin feshi (Spinoza sık sık sözden dönmenin kolaylığından bahseder) ve politik topluluğun dağılması tehdidinin, en olumlu giderilmesidir. En olumlu giderilmesidir; çünkü “siyasi bütünün herkese ait olduğu ve yasaların ortak rızayla yürürlük kazandığı toplumda gerçekte itaat diye bir şey yoktur.”*¹⁰⁷ İtaat, insanın dışsal bir buyruk tarafından *edilgen duygularca* –korku ve umut özellikle- belirlenmesi olduğunca, itaate zorlama, *ortaklığın* olumsuz kuruluşudur. Dolayısıyla, *sözleşme* ve *politik topluluktan* beklenen *akılsallaşma* olanağının sağlanması, yani *bireyi* toplum kurmaya iten yararın, *güvenlik* ve *barış* ortamının sağlanarak *erdemli bir yaşamın* koşullarının inşasının en alt dereceden gerçekleşmesidir.

Fakat yine de *sözleşme* Spinoza felsefesinde olumsuz bir ufuk, *gücün* ve *hakkın devri* olarak durmaya devam eder. Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*’de, her ne kadar *ortaklığın* oluşumunu olumlu bir şekilde düşünmeye çabalasa da, *Ethica*’da görülen mutlak *içkincilik* yani, *aklın* insanın kendi özünün bir ifadesi olarak kendi yine de gerçekleşmiş olmaktan uzaktır ve *egemen* ancak, *sözleşme* aracılığı ile *gücün* devredildiği *çokluğa* dışsal bir *iktidar* olarak kalır. Spinoza’nın *Politik İncelemesi*, *Teolojik-Politik İnceleme*’deki bu aşkıncılığı terkettiği ve *ortaklığın kurulumu* problemini çok daha içkin bir tarzda ifade ettiği eserdir. Bunun için *Politik İnceleme*’de

¹⁰⁷ age, sf:111

karşımıza çıkan sözleşme fikrinin terk edildiği yeni politik perspektifi analiz etmemiz gerekir.

c. Sözleşmenin Ötesi

Politik İnceleme, 1672 yılında, Spinoza'nın da yakın arkadaşları olan, Birleşik Eyaletler yöneticileri DeWitt kardeşlerin ölümüyle sonlanan Monarşist “devrim”in sonrasında, *Ethica*'yı kesintiye uğratarak yazılmaya başlanır.¹⁰⁸ Birleşik Eyaletlerde gergin politik dengeler, Aristokratik DeWitt kardeşler “hoşgörü ortamı”nı yıkıntıya uğratarak, Orange hanedanını yeniden iktidara taşır. Fakat korkulduğu gibi, mutlak bir karanlık oluşmaz. Zira Orange hanedanı da, iktidarı mutlak olarak alamaz ve eski düşman gruplarla uzlaşmak zorunda kalır. Ayrıca Orange hanedanının en büyük destekçisi olan “Teokratik Parti” birkaç kırıntı talebinin –en önemlisi *Teolojik-Politik İnceleme*, *Leviathan* vs. gibi bir dizi kitabın sapkınlıkla suçlanarak yasaklanmasıdır- gerçekleşmesi dışında pek bir şey elde edemez. Yeni ve yine istikrarsız bir politik denge kurulur.¹⁰⁹ Spinoza bu olayın ardından ilk tepki olarak “Ultimi Barbarorum” (Barbarların En Kötüsü) isminde bir broşür kaleme alır ama

¹⁰⁸ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:71

¹⁰⁹ Age, sf:72

yayınlatamaz.¹¹⁰ Dolayısıyla, *Politik İnceleme*’nin vuku bulan bu olay tarafından etkilendiği söylenmelidir.¹¹¹

Balibar, *Politik İnceleme*’yi ele aldığı bölümün girişinde, *Teolojik-Politik İnceleme* ile *Politik İnceleme* arasındaki sürekliliklerden çok, tezatların ilgiye değer olduğunu söyler.¹¹² Burada en büyük değişim, *toplumsal sözleşme* fikrinin ortadan kayboluşudur.¹¹³ Negri, *Teolojik-Politik İnceleme*’ye “sızdığını” düşündüğü *sözleşme* fikrinin, *Politik İnceleme*’de terkedilmesini, gerçekçiliğe, hatta bilime doğru atılmış bir adım olduğunu iddia eder.¹¹⁴ Balibar da bu noktada hemfikirdir. O da, *Politik İnceleme*’yi sunduğu bölümün alt başlığını “Bir Devlet Bilimi” olarak koymuştur.¹¹⁵ Spinoza, gerçekten de daha girişte, kendi metodolojisini açıklarken, “egemenliğin (dominion) temellerini aklın öğrettiklerinden değil, insani koşullardan” anlamak istediğini söyler.¹¹⁶ Altıncı bölümün sonunda Machiavelli’yi bir “özgürlük savunucusu” olarak selamladığı bölüm ise, *Politik İnceleme*’nin dayandığı temel bakımından da,

¹¹⁰ Antonio Negri, *Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler*, Otonom Yay., Çev: Nurfer Çelebioğlu & Eylem Canarşlan, Mayıs 2011, sf:17

¹¹¹ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:72

¹¹² age, sf:70

¹¹³ age, sf:70

¹¹⁴ Antonio Negri, *Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler*, Otonom Yay., Çev: Nurfer Çelebioğlu & Eylem Canarşlan, Mayıs 2011, sf:32

¹¹⁵ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:69

¹¹⁶ Spinoza, *Politik İnceleme*, Dost Yay., Çev: Murat Erşen, Eylül 2012, sf:14, B1, 7, çeviri değiştirildi

onun “gerçekçi ve bilimsel” bir geleneğe bağlandığını işaret ediyor gibidir.¹¹⁷ Peki, *sözleşme* fikrinin yerini, burada ne alır? Negri bunu şöyle açıklar:

“Spinoza, sözleşmenin yerine konsensüsü, bireyselliğin metodolojisi yerine kolektifliğini koyar. *Çokluk* kurucu bir güç haline gelir. Bireyler, antagonizma modelini kat ettikleri ve özgürlüğün zorunluluğunu kolektif olarak örgütledikleri ölçüde, kamu hukuku, *çokluğun* adaletidir.”¹¹⁸

O halde, *Politik İnceleme, Teolojik-Politik İncele*’den farklı olarak, öncelikle doğa durumundan çıkışa dair farklı ve yeni bir perspektif geliştirir. Spinoza doğal durum öğretisini çok değiştirmez, güç ve hakkın eşitliği öğretisini de, bunlar önemli sürekliliklerdir.¹¹⁹ Fakat *ortaklığın inşası* üzerine fikri, pozitif bir hal alır. Ona göre:

“Eğer iki kişi aralarında anlaşıp güçlerini *birleştirirlerse*, beraber daha fazla güçleri olacaktır ve dolayısıyla, doğa üzerinde her

¹¹⁷ age, sf:40, B6, 7

¹¹⁸ Antonio Negri, *Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler*, Otonom Yay., Çev: Nurfer Çelebioğlu & Eylem Canarlan, Mayıs 2011, sf:23, çeviri değiştirildi

¹¹⁹ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:69

birinin tek başına sahip olduğundan daha fazla hakları olacaktır. Güçlerini birleştiren insanların sayısı arttıkça, bu kişilerin sahip oldukları hak da artar.”¹²⁰

Spinoza’ya için, insanları yukarıdaki gibi bir araya gelerek örgütlenmeye iten sebep, doğal durumda baskın olan korku ve yalnızlıktır. Zira aslında insanlar birbirinin düşmanıdır.¹²¹ Çünkü doğal durumda, tek başına kendini korumaya çalışmaktan, yani *conatus*tan, insan varlık salt kendi gücü tarafından belirlendiğinde, bahsetmek mümkün değildir, en azından pratik olarak.¹²² Spinoza’ya göre:

“Sadece insan türü açısından, insanların ortak haklara, beraber yaşayabilecekleri ve gelişebilecekleri topraklara sahip oldukları zamanlar dışında, güçlerini ayakta tutabildikleri, kendilerini koruyabildikleri, her şiddeti püskürtebildikleri ve herkesle ortak bir iradeye göre yaşayabildikleri zamanlar dışında, doğal hak güçlkle düşünülebilir.”¹²³

¹²⁰ Spinoza, *Politik İnceleme*, Dost Yay., Çev: Murat Erşen, Eylül 2012, sf:20, B2, 13, çeviri değiştirildi, vurgular bana ait.

¹²¹ age, sf:30, B3, 13

¹²² age, sf:21, B2, 15

¹²³ age, sf:21, B2, 15

Yukarıdaki alıntı bize göstermektedir ki, çokluğun topluma dönüşmesi artık, bireylerin haklarından *feragat* etmesi olarak belirlenmez, aksine olumlu bir durum, çokluğa içkin bir eğilimin gerçekleşmesi olarak, yani “varlığın bütünleşmesi” olarak belirir.¹²⁴ Spinoza, her ne yönetim biçimine bağlı olursa olsun, bu durumda, *egemenin* hakkının, çokluğun doğal hakkı olduğunu söyleyecektir.¹²⁵ Bu, *politik topluluğun*, bir *beden* olarak –ki bu bedenin kısımları *kurumlardır*-, sürekli olarak ilişkiler olarak üretildiği bir toplum anlayışına götürür Spinoza’yı.¹²⁶ Negri buradan şu sonuçları çıkartır:

“Buradan çıkan sonuçlar: a) Bütün aşkınlıkların radikal biçimde reddeden ve (Hobbes’tan Rousseau’ya) iktidarın aşkınlığını temel alan geçmiş ve gelecek tüm teorileri dışlayan bir devlet fikri; b) çokluğun toplumsal gücüne tabi olan ve bu yüzden kurucu biçimde örgütlenen bir işlev olarak politik olanın belirlenimi; c) öznelere

¹²⁴ Antonio Negri, *Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler*, Otonom Yay., Çev: Nurfer Çelebioğlu & Eylem Canarlan, Mayıs 2011, sf:28

¹²⁵ Spinoza, *Politik İnceleme*, Dost Yay., Çev: Murat Erşen, Eylül 2012, sf:25 vd, B3, 2

¹²⁶ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:85

antagonizmasıyla zorunlu olarak harekete geçirilen bir kurucu örgütlenme fikridir.”¹²⁷

Yukarıdaki pasaj da bize göstermektedir ki, Spinoza’nın problemi, *çokluğun* egemenlik altına alınmasından, *çokluğun* örgütlenmesine doğru kaymıştır. “Her rejim için sorulan “çokluk yönetilebilir mi?” sorusunun arkasından bu soruyu farklı derecelerde koşullandıran bir başkası ortaya çıkar: Çokluk kendi tutkularını ne ölçüde yönetebilir?”¹²⁸ Böylece doğa durumu, sivil durum, doğal hak ve sivil hak kavramları ele alındıktan sonra, duygu ve akla hak ettikleri yeri belirlemek gerekir.

d. Metafizik, Antropoloji ve Demokrasi

Politik İnceleme’nin *duygu* ve *akıl* üzerine olan perspektifi, *Teolojik-Politik İnceleme* ile az çok benzerdir. İnsanlar, çoğunlukla *edilgen duyguların* hâkimiyeti altında yaşamaya eğilimli olarak tespit edilirler.¹²⁹ Bu *edilgen duygular*, insanı kör arzuya göre davranmaya belirler ve ne olursa olsun, bunlar

¹²⁷ Antonio Negri, *Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler*, Otonom Yay., Çev: Nurfer Çelebioğlu & Eylem Canarşlan, Mayıs 2011, sf:26 vd., çeviri değiştirildi.

¹²⁸ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:78

¹²⁹ Spinoza, *Politik İnceleme*, Dost Yay., Çev: Murat Erşen, Eylül 2012, sf:13, B1, 5

doğanın belirlenimi olarak, doğaldırlar.¹³⁰ Ve bu doğa, bir yanıyla, insanın *gücünün* belirleyeni iken, bir yanıyla da onun *hakkının* da temelini oluşturur. Daha önce de ifade edildiği gibi, güç ve hak insan doğasından çıkarırsanırlar ve birbirlerine özdeşirler.¹³¹

Politik İnceleme, ilk beş bölüm boyunca basit tanımlarını ortaya koyduktan sonra, monarşi, aristokrasi ve demokrasi gibi yönetim biçimlerini incelemeye geçer. Her bir yönetim biçimi, sağlıklı bir süreklilik sağlayabilmesi, yani *politik topluluğun conatusu* açısından incelenir. Monarşi tartışması boyunca Spinoza, monarka odaklı bir politik yaklaşımı eleştirir. Mutlak monarşide dahi, kâh monarkın bireysel yetersizliklerinden, kâh genel olarak insani güçlerinin sınırından dahi olsa, hiçbir monarşinin tek kişinin mutlak yönetimi olmadığını gösterir. Aslında monarşi öyle veya böyle bir “gizli aristokrasi”dir.¹³² Bu aristokrasi, gerçekte kraliyet ailesi ve danışmanlardan müteşekkildir. Spinoza’nın yaklaşımı ise, bir monarşinin en *akılsal* bir şekilde, *çokluğun* dirlik ve düzenliğini nasıl sağlayabileceği, *çokluğun* içindeki karmaşık ve birbirine indirgenemez farklı fikirlerin yönetimde nasıl *ifade* edileceği üzerinde durur. Bunun için her bir aileden/klandan vs. üyelerle

¹³⁰ age, sf:16 vd., B2, 5

¹³¹ age, sf:16, B2, 4

¹³² age, sf:43, B6, 5

oluşturulmuş danışma kurulları önerir ve egemenliğin işleyişini en ince ayrıntısına kadar saptamaya uğraşır.¹³³

Aynı perspektif, aristokrasi analizinde de çalışır, iki kısımda da, tamamlanmışlığından emin olamadığımız argümanlar boyunca, politik topluluğun gücünün, *çokluğun* gücü olarak yapılmış tanımına sadık bir şekilde, *egemenlik* tarzında, bu *gücün* en sıkı bir şekilde örgütlü ifadesinin, yani *egemenin çokluğun* haklarını teminat altına alacak şekilde, güvenliğine ve barış içinde yaşamasını sağlama amacıyla¹³⁴ bir *yasa koyuculuk*¹³⁵ eyleminde bulunmasının imkânı araştırılır. Gerçek sorun, *çokluğun mizacına* yani, *edilgen duygulara* yenilmeden, güvenlik içinde yaşamasını sağlayarak, *politik topluluğun* olası yıkımının önüne geçebilmektir. Bu da ancak ve ancak, *çokluğun gücünün* mümkün en sağlıklı ifadesini sağlayarak olabilir. Çünkü “egemenin hakkı, ayrı ayrı alınan yurttaşlardan her birinin gücüyle değil, ama bir biçimde aynı düşüncenin rehberliğini izleyen *çokluğun gücü* ile tanımlanan doğal haktan başka bir şey değildir. Bunun anlamı, [egemenin] gövdesiyle ve ruhuyla tüm devletin gücü ölçüsünde bir hakka sahip olduğudur.”¹³⁶

Spinoza demokrasi bölümünü yazamadan ölmüştür. Yazarın erken ölümüyle de kitap kesintiye uğramıştır. Fakat bu kayıp, temelli onarılmaz olmadığı gibi, yazarın *Ethica*’sından, *Politik*

¹³³ Antonio Negri, *Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler*, Otonom Yay., Çev: Nurfer Çelebioğlu & Eylem Canarslan, Mayıs 2011, sf:27

¹³⁴ Spinoza, *Politik İnceleme*, Dost Yay., Çev: Murat Erşen, Eylül 2012, sf:38, B5, 2

¹³⁵ age, sf:33, B4, 1

¹³⁶ age, sf:25 vd, B3, 2, çeviri değiştirildi, vurgular bana ait.

İnceleme’nin ilk beş bölümünden ve *Teolojik-Politik İnceleme*’den hareketle, demokrasi üzerine bütüncül bir şekilde düşünmeyi kışkırtır bir eksiklikler bu.¹³⁷

Aslında metnin içinde bir demokrasi tanımı vardır. Spinoza demokrasiyi, “vatanın yasalarıyla yönetilen herkesin bir başkasının egemenliği altında olmadan onurluca yaşayabildiği, yüce Meclise seçilme hakkına sahip olduğu ve kamu görevlerine gelebildiği yönetim biçimi” olarak tanımlar.¹³⁸ Demokrasi, *egemenin gücü*, tam da *çokluğun gücü* olduğu için, *çokluğun* kendini *egemen* olarak örgütlemesi, yani özyönetimi, tam da *egemen* ile *çokluk* edimsel olarak da özdeşleştiği için, en mutlak¹³⁹ ve özgürlükçü devlet olacaktır.¹⁴⁰

İlk bakışta, demokrasinin hem “en mutlak” hem de “özgürlükçü” oluşu tezat oluşturuyormuş gibi görünür. Oysa Spinozacı metafizik ve antropoloji içinden düşününce, ortada tezat falan olmadığı görünür hale gelir. Zira demokrasi, *çokluk* kendini doğrudan *egemen* olarak örgütlediği için, *kamusal gücün*, *çokluğun gücünden* başka bir şey olmadığı, onun *gücü* de gerçekte Tanrının –veya Doğanın- *gücü* olduğundan, bu *gücün* en mutlak bir şekilde kendini ifade etmesidir. Gücün

¹³⁷ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:76

¹³⁸ Spinoza, *Politik İnceleme*, Dost Yay., Çev: Murat Erşen, Eylül 2012, sf:110, B11, 3

¹³⁹ Spinoza demokrasi “en mutlak egemenlik” (omnino absolutum imperium) olarak tanımlar. Bknz: age, sf:109, B11, 1 çeviri değiştirildi

¹⁴⁰ Aynı yerde Spinoza “Hiç kimse haklarını, bir demokraside olduğundan daha iyi talep edemez” der. Bknz: age, sf:109, B11, 1

olumluluğu, özgürlüğü *akla uygun* yaşam olarak tanımlayan Spinozacı antropoloji içinde, *yurttaşın* özgürlüğünü *kamusal güce/egemene* bağlılık olarak tanımlayan politik önerme¹⁴¹ ile eklemlenerek *yurttaşın* özgürlüğü ile *egemenliğin mutlaklığını* içkin bir yaklaşımla birleştirir. Çünkü aslında *yurttaşlar –çokluk-* ile *egemen* özdeşleşir demokraside: “Eğer mutlak bir iktidar varsa, bu, ancak *çokluğun* bütününün sahip olduğu iktidar olabilir.”¹⁴² Negri, politik ve metafizik önermeleri birleştirir: “Mutlaklık, bölünmez ve üretken bir biçimde kendisini geliştiren ve koruyan güçtür. Demokrasi toplumun ifade edildiği en üstün biçimdir, çünkü doğal toplumun politik toplum olarak ifade edildiği en geniş biçimdir.”¹⁴³

Bu durumda *demokratik egemenliğin* kuruluşu, doğada kendi *yalnızlığı* ve *güçsüzlüğü* ile yüzleşen bireyin, *doğal durumda* düşmandan başka bir şey olmayan diğer bireylerle *ortaklaşarak gücünü* arttırmasına dayanır. Ancak bu süreç yine doğa tarafından belirlenmiş, doğal bir süreçtir. Balibar, bu süreçte karşımıza çıkan bireyselliğin niteliğinin “toplumculuk” olduğunu söyler.¹⁴⁴ *Toplumculuk* insanın kendi *yararı* için, kendi *gücünü* arttırmak amacıyla başka insanlarla ortaklaşma *eğilimidir*. O, *Ethica*’nın politik antropolojisini özetlerken, insanların, tıpkı bütün diğer varlıklar gibi *conatus* ile

¹⁴¹ age, sf:27, B3, 6

¹⁴² age, sf:73, B8, 3, çeviri değiştirildi, vurgular bana ait.

¹⁴³ Antonio Negri, *Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler*, Otonom Yay., Çev: Nurfer Çelebioğlu & Eylem Canarslan, Mayıs 2011, sf:56

¹⁴⁴ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:98

tanımlandığı ölçüde, aralarında “uyum sağlamaktan” gelen bir dizi çıkarının öne çıkarıldığını gösterir.¹⁴⁵ Bu bir dizi çıkarın, güvenlik ve barıştan başka bir şey olmadığı yukarıda gösterildi. O halde, toplum, insandaki bu eğilimlerin zorunluluğu oranında zorunludur.

Artık, *sözleşme* teorisinden neden *Politik İnceleme*’de vazgeçildiği de görünür hale gelir. Çünkü *çokluğun* gücü ile *egemenliğin* iktidarı¹⁴⁶ özdeşleştiği için –*sözleşme* aslında ikisi arasındaki ayrıma, *egemenin çokluğu* dolayımıyla, yok ederek temsil ettiği anlayışına bağlıdır-, ne bir *sözleşme* uğrağına, ne de *iktidarın* olumsuz bir aşkınlık diyalektiği olarak kavranmasına ihtiyaç kalmaz.¹⁴⁷ Negri bu durumu şöyle ifade eder:

“[Sözleşme] teori[si] doğrudan hukukidir: Yani beşeri birliği ve politik toplumun kuruluşunu açıklamakla değil, politik toplumun kuruluşunu ve iktidarın sivil toplumdan devlete devrini meşru kılmakla yükümlüdür. Toplumsal sözleşme teorisinin, iktidarın devrinin etkililiğini meşrulaştıran ve

¹⁴⁵ age, sf:106

¹⁴⁶ Ki Spinoza iki ayrı kelime ile karşılama eğilimindedir iki kavramı: “Potentia” ve “potestas”.

¹⁴⁷ Antonio Negri, *Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler*, Otonom Yay., Çev: Nurfer Çelebioğlu & Eylem Canarlan, Mayıs 2011, sf:50

böylece hukuk devleti kavramını tesis eden bir sosyolojik kurmaca olduğu apaçıktır.”¹⁴⁸

Yukarıdaki betimleme göstermektedir ki Spinoza’nın ortaya koyduğu politik gerçekçilik, *gücün gerçekliğinden/edimselliğinden* ibaret bir gerçekliğin, *çokluğun eylemi* dâhilinde kuruluşuna dair felsefi bir yaklaşımdır.¹⁴⁹

Spinoza, toplumda insanların ortaklığını gördüğü oranda, *toplumculluk*, insanların zafiyetlerini ortaklaşarak gidermeye dönük sürekli eylemliliği anlamına gelir. Bu, *çokluğun mizacının* hala bir politik problem olarak belirmediği anlamına gelmez. Spinoza için *Teolojik-Politik İnceleme*’de de olduğu gibi, temel sorun halen *politik toplumun* dağılmamasıdır. Fakat sorun başta da belirtildiği gibi, *bireylerin tutkularına* hâkim olmaya adanmış bir aşkın *egemenin* edimi olarak kavranmaktan, *çokluğun* kendi *tutkularının* kötü sonuçlarından özgürleşmek için ortaklaşarak, kurumlar oluşturup *toplumu* inşa etmelerine yönelik *kolektif bir çaba* olarak kavranır hale gelmiştir. *Teolojik-Politik İnceleme*’de, ancak bir negatiflik olarak beliren *çokluk* –ki bu yüzden gücünü devrediyordu-, *Politik İnceleme*’de *kurucu güç* olarak belirir. Bu felsefe tarihinin penceresinden bakıldığında, *liberal monarşist* bir vizyondan, bütün kuraldışıılığıyla/aykırılığıyla *cumhuriyetçi* bir vizyona yönelmek demektir.¹⁵⁰ Spinoza’nın, politik problemi ortaya koyuş tarzında meydana gelen bu değişimi de

¹⁴⁸ age, sf:45

¹⁴⁹ age, sf:48

¹⁵⁰ age, sf:46

gösterdikten sonra, artık Spinoza'nın eserini kat eden *duygu* ve *akıl* ilişkisi probleminin bir bilançosunu çıkartabiliriz.

SONUÇ: Antropolojiden Politikaya Duygu ve Akıl İlişkisi

Ethica, insana en yararlı olan şeyin, bir başka insan olduğunu söylüyordu.¹⁵¹ Çünkü insanın en büyük erdemi *conatusu* olduğu için, insan *edilgen duygulara* yenik olarak yaşadığı acizlikten kurtulmak ve *akla uygun* bir yaşama kavuşmak için, başkalarıyla ortaklaşmaya ihtiyaç duyar. İnsanın yaşamını sürdürebilirliği, *akla uygun* yaşadığı oranda artar ve *akıl* insanın kendi *gücünün* en yüksek ifadesidir. O halde, ortaklaşarak gücünü artıran insan, *akılsal bir yaşam* yani gerçekten erdemli bir yaşam için de *gücünü* arttırmış olacaktır. “İnsanlar arasında zorunlu bir uyum belirleyen aklın, aşkın bir yanı yoktur: Akıl sadece ‘kendi yararı’nın peşinde olduğu haliyle görünen ve gelişen insan doğasının gücünü ifade eder.”¹⁵²

Ethica’da *edilgen duygular* ile *akıl* arasındaki gerilim, *Teolojik-Politik İnceleme*’de, politik bir bağlamda, *çokluğun mizacı* ile *egemen* arasındaki bir gerilime dönüşüyordu. *Politik İnceleme* ile birlikte, gerilim içkinleşir. *Çokluk* ile *egemenin* özdeşleştiği –*egemenin* iktidarının, *çokluğun* gücü ile özdeşleştiği- bağlamda, *çokluk tutkularına* karşı kendini örgütleme, *edilgen duygulara* karşı, *kolektif bir akı* üretmekle yükümlü hale gelir. Elbette, bu problemin en berrak anı, *demokrasidir*. Ama yine de, *çokluğun* daha düşük *güç*

¹⁵¹ Spinoza, *Ethica*, Kabalcı Yay., çev: Çiğdem Dürüşken, Eylül 2011, sf:557, B4, Ö18, N1

¹⁵² Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:105

durumlarını ifade ettiği oranda, *monarşı* ve *aristokraside* de, *antropolojik* sorun ile *politik* sorun birleşirler.

Spinozacı politik edim, giderek *erdemli yaşamın* inşasına yönelik, *kolektif ortaklığın* imkânı soruşturmasına dönüşür. Soruşturma böyle düşünüldüğünde, *antropolojinin* önemi daha da netleşir. *Spinozacı gerçekçilik, bu açıdan insani güçlerin ve güçsüzlüklerin materyalist bir araştırmasıdır.* Bireyler, duygularının zorlamasıyla kendi güçsüzlüklerini aşmak üzere, daha güçlü bireyler oluşturmak üzere bir araya gelirler. Toplumun inşası öncelikle, bu ortaklaşmaların kurulumudur. Ve bireyin güçsüzlüğü, *edilgen duygular* tarafından belirlenmiş *arzu* olduğu oranda da, insani güçlerin serpilmesi için, *aklın yasalarının* tanınması gerekecektir.

Fakat yine de, insanların doğal olarak birbirleriyle uyum içinde oldukları söylenmez. Aslında doğal durumda, insanların tek gerçek ortaklığı, öncelikle *negatif* bir ortaklık olarak, onların *güçsüzlüğünün ortaklığıdır.* *Politik İnceleme*'de, insanların doğal durumda aslında birbirlerinin düşmanı olarak tanımlanmasının gerekçesi, bu ortak güçsüzlüğün *arzuyu* körleştirerek, bireyin kendi bütünlüğüne ve diğerlerinin bütünlüğüne zarar verir hale gelmesidir. Fakat bu uyuşmazlık, tam da insanların birbirlerine yakın yaşamasından dolayı bir *keder* üretir. “[Keder] bireyin güçsüzlüğüne dair sahip olduğu bilinçtir ve insanı hem kendisinden hem de başkalarından nefret etmeye yöneltir.”¹⁵³ Nefret bu noktadan itibaren, sadece toplumsal bir duygu değil,

¹⁵³ age, sf:107

aynı zamanda, insanlar kendilerinin nefret ettiği şeylerden başkalarının da nefret etmesini, sevdikleri şeyleri başkalarının da sevmesini arzuladığı oranda, *toplumcul* bir duygu olarak ortaya çıkar.¹⁵⁴ Bu hiç de paradoksal değildir. *Doğa durumundan, sivil duruma* geçiş, başından itibaren, öncelikle ve özellikle *edilgen duyguların* ve insanın güçsüzlüğünün bir sonucu olarak sergilenmekteydi. İnsanlar ilk olarak yan yana getiren şey, *akıl* değil, *edilgen duygulardır*. Dolayısıyla, insanın *toplumculluğu* onun *aklında* temellenmez, bilakis doğasındaki güçsüzlükte, yani yalnız başına *varlığını sürdürme arzusunu* gerçekleştirememesinde temellenir. Balibar bu durumu şöyle ifade eder:

“...*Akıl*, bu anlamda, insan doğasının bir parçasıdır: İnsanın içine dışarıdan ‘aktarılması’na gerek yoktur.

...Bununla birlikte akıl insan doğasını ne *sadece* kendisi tanımlar (insan doğası aynı zamanda sonsuz bir şekilde geniş olan genel bir doğayla da ilgilidir), ne de *tümüyle* tanımlar (zira insan arzusu özünde akla karşıt olan başka biçimleri de kapsar: insanların ‘akıl rehberliğinde’ değil, ‘itkiler’le

¹⁵⁴ age, sf:108

yönlendirilmelerine yol açan tutku nitelikli duygular)”¹⁵⁵

İnsani tutkular (Sevinç ve Keder, Umut ve Korku, Sevgi ve Nefret), insanların dış nedenlere hâkim olarak sahip olabileceği *conatus*larını değil ama tam tersine bu nedenlere, dışsal *güçlere* tabi oldukları bir durumun ifadesidirler. Fakat yine de ne olursa olsun, tutkulu yaşam da, *conatus*larının bir sonucudur.¹⁵⁶ İnsan, *edilgen duyguların* tabi olarak yaşadığında, *kederli* olanlarından kaçınmak ve *neşeli* olanlara yakınlaşmaya eğilimli olduğundan¹⁵⁷, kendisini *kederli duygulardan* kurtaracak topluluklar oluşturmak üzere, başkaları ile ilişkileneceği çabalar. *Toplumculluğun kökeni*, kendini *şeylerin upuygun nedenlerini bilme* yetisi olarak *akılda* değil, *neşeli karşılaşmaları örgütleme* ve *kederlendiren karşılaşmalardan kaçınma* pratiğinde bulur.

Akıl insanın gücünün bir ifadesi olduğu için, yani insanın *akıl* ile yolunu bulabilmesi, *bedenin* ve *zihninin* eyleme kudretinde bir artış olmaksızın imkânsız olduğu için, *edilgen duyguların akılsal yaşamının* maddi zeminini oluşturmak gibi bir anlamı da vardır. Yukarıda altının çizildiği üzere, iki insan güçlerini birleştirdiği oranda daha *güçlü* oldukları ve *conatus*larını daha etkin ifade

¹⁵⁵ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:106

¹⁵⁶ age, sf:107

¹⁵⁷ Spinoza, *Ethica*, Kabalcı Yay., çev: Çiğdem Dürüşken, Eylül 2011, sf:385, B3, Ö28

ettikleri için, *toplumculluk* bir diğer yanıyla, *akılcılık* olarak okunabilir. *Akıl yetisi* ancak, insanların barış ve güven içinde yaşadıkları özgürlükçü bir *politik toplulukta* gerçek anlamda, *ortak kavramlar* üretme ve *üçüncü tür bilgi* türetme kapasitesini tam anlamıyla gerçekleştirebilir.

Balibar, *Ethica*'nın dördüncü bölümünden 37. önerme ve onun birinci notuna dayanarak, *politik topluluğun* temellerinin, "insana özgü erdem, ortak iyiden insanlara ortak bir şekilde tat alma arzusu" olduğunu söyler.¹⁵⁸ Bu bizi, Spinoza'nın *duygu* ve *akla* dair ikili stratejisine götürür: Bir yandan *aklın güçsüzlüğü* olarak, *çokluğun mizacından* doğan ve *politik topluluğa* zarar verme eğiliminde olan *kıskançlık*, *nefret* vs. gibi *edilgen duyguların* saf dışı edilerek, *çokluğun* disipline edilmesini gerektiren bir strateji, bir *duygu yönetimi* stratejisi. Bu stratejinin *Politik İnceleme*'deki gerçekçiliğin bir uzantısı olarak düşünmek gerekir. Bir diğer yandan ise, *aklın gücü* olarak, *politik topluluğun* içinde *özgürlüğün*, *dostluğun* ve *adaletin* gerçekleştirilmesi¹⁵⁹ olarak *ortak bir yaşam* ve *değer* dünyasının örgütlenmesi çabası. Burada iki çizginin düğüm noktasında, şu önerme bulunur: "Edilgen bir duyguya bağlı olarak yapmak zorunda olduğumuz bir eylem, bu tür bir duygu olmaksızın akılla da yönlendirilebiliriz."¹⁶⁰

¹⁵⁸ Étienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004, sf:103

¹⁵⁹ Spinoza, *Ethica*, Kabalcı Yay., çev: Çiğdem Dürüşken, Eylül 2011, sf:677-683, B4, Ö70-73

¹⁶⁰ age, sf:653, B4, Ö59

Toplumculluktan hareketle toplumsallığa yönelmek demek, o halde, edilgen duygularımızla sürüklendiğimiz ortaklığı, ortak yaşamın etkin, kolektif ve akılsal bir inşasına dönüştürmek demektir. Aynı önermenin ikinci bir anlamı ise, Teolojik-Politik İnceleme ile Politik İnceleme arasındaki sorunsalın dönüşümüne dair bir fikir verir. Çokluğun yönetilebilirliği, yani yukarıda birinci strateji olarak ayırt ettiğimiz stratejinin aşkın sunuluşu: egemenin çokluğun yöneticisi olarak belirlediği ve yönetimselliğini, korku, umut gibi edilgen duygular üzerine inşa ettiği, teokratik, monarşik ve aristokratik biçimler. Bu safhada edilgen duygular, yalnızca toplumculluğun temeli olarak değil, toplumsallığın sürdürülebilirliğinin çabası olarak egemenin stratejisinin bir parçası olarak belirir. Bu toplumsallıkta da elbette akıl işler, ama bu akıl, en kötü toplumsal yaşamın, herkesin birbirine düşman olduğu bir doğal durumdan daha iyi olması bakımından bir akılsallıktır. Yani, en düşük düzeyde, en temel arzu olarak, yaşamını sürdürme çabasının en çıplak hali tarafından belirlenmiş bir akılsallık.

Oysa ikinci strateji olarak ayırt edilen ve kolektif bir tarzda tanımlanmış, ortaklığın akılcı bir inşası diyeceğimiz diğer yol ise, çokluğun kendi tutkularını, kendi gücüyle yönetme imkânı üzerine temellenir. Bu yol, Politik İnceleme'nin demokrasi tartışmasının olası bir tamamlanışı için temeldir: Çokluğun özyönetimi olarak, kendi kudretinin en mutlak ifadesi olarak demokrasi. Burada akılcılık, olabilecek en olumlu anlamda, bir yandan edilgen duygularla sürüklenen ortaklığın, ortak değerlerin kolektif akıl tarafından kolektif inşası olarak

gerçekleştirilen bir *toplum ütopyası* demek iken, bir diğer yandan da, *edilgen duyguları*, *etkin duygularla* takas eden, yani *akıldan doğan*, nedeni kendimiz olduğumuz bir *duygu özyönetimi* demektir.

Sonuç olarak, Spinoza'nın politika felsefesinde, en son haliyle *akıl* ile *duygu* arasındaki ilişkinin, *conatusa* bağlı olarak tanımlandığı ve hem *bireyin* hem bir birey olarak *politik toplumun*, varlıkta kalma çabası tarafından belirlendiği ve düşünüldüğü söylenebilir. *Edilgen duygular*, toplumun ve bireyin yıkımına neden oldukları oranda ve bağlamda dışlanır. *Akıl* ise hem *edilgen duygulardan* kurtulmak için *etkin ve kolektif bir çaba* olarak belirir ve bu açıdan, *duygular aklın kontrolüne* girmesi gereken *negatif niteliklere* dönüşürler. Bir diğer yandan ise, yani *toplumculluk eğilimi* açısından, *edilgen duygular* olumlanır ve *bir sevinç pratiğine* bağlı olarak, *kurucu bir stratejinin* parçası haline gelir. *Akıl* bu ikinci durumda, bu strateji bağlamında mümkün hale gelen bir *eyleme kudretindeki artışın*, yani kolektif kapasitedeki bir sıçramanın *ifadesi* ve *daha üst düzey bir akılcılık* olarak örgütlenmesidir. Bu, *conatuslarını*, yani varlıklarını sürdürmeyi en iyi koşullarda, en tam haliyle gerçekleştirmeyi *arzulayan*, *umut eden* ve bunun için *çaba harcayan* insanın, hak ettiği ve ulaşması gereken biricik yaşam olarak, *ortak yaşamın* kuruluşundan başka bir şey değildir.

KAYNAKÇA

- BALIBAR, Étienne, ***Spinoza ve Siyaset***, Otonom yay., Çev: Sanem Soyarslan, Kasım 2004
- BUMİN, Tülin, ***Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza***, YKY, Ocak 2010
- DELEUZE, Gilles ***Spinoza ve İfade Problemi***, Norgunk Yay., Çev: Alber Nahum, Ocak 2013
- DELEUZE, Gilles, ***Spinoza: Pratik Felsefe***, Norgunk Yay., Çev: Ulus Baker & Alber Nahum, Ocak 2005
- NEGRI, Antonio, ***Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler***, Otonom Yay., Çev: Nurfer Çelebioğlu & Eylem Canarslan, Mayıs 2011
- NEGRI, Antonio, ***Yaban Kuraldışılık: Spinoza Metafiziğinin ve Siyasetinin Gücü***, Otonom Yay., Çev: Eylem Canaslan, Ağustos 2005
- NEGRI, Antinio & HARDT, Michael, ***Ortak Zenginlik***, Ayrıntı Yay., 2011, çev: Eflâ-Barış Yıldırım

SPINOZA, ***Ethica***, Kabalcı Yay., çev: Çiğdem Dürüşken, Eylül
2011

SPINOZA, ***Politik İnceleme***, Dost Yay., Çev: Murat Erşen, Eylül
2012

SPINOZA, ***Teolojik Politik İnceleme***, Dost yay., Çev: Celal Bâli
Akai & Reyda Ergün, 2010

İşte Spinoza'yı ayırık hale getiren ve bu çalışmanın da ana problemini teşkil eden fark, Spinoza'nın duygu ve akıl ile ikisi arasındaki ve ikisiyle politik toplum arasındaki ilişkilere dair görüşleridir. Zira modernlik akli sorgulanamaz bir kesinlik halesiyle donatmış ve yukarıda da anlatıldığı gibi, en korkunç yöntemlerle duygu üzerinde hâkimiyet kazanmaya çalışmıştır. Oysa Spinoza, modernlerin çoğundan farklı olarak, bütün rasyonalizmine karşın, duygu ve akla dair tamamen farklı bir perspektif önermektedir. Bu perspektifin gereği, duyguya ve bedene hak ettikleri epistemolojik, etik ve politik statüyü geri iade etmekten başka bir şey değildir.

O.K